תנ״ך · ראשונים · אברבנאל · נביאים

אברבנאל על מיכה

רבנו יצחק אברבנאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אברבנאל על מיכה

רבנו יצחק אברבנאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אברבנאל-על-מיכה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פסוק א 5
פסוק ב 7
פסוק ג 8
פסוק ד 8
פסוק ה 8
פסוק ז 9
פסוק ח 9
פסוק ט 9
פסוק י 10
פסוק יב 10
פסוק יג 10
פסוק טז 14
פרק ב 14
פסוק א 14
פסוק ד 15
פסוק ה 15
פסוק ו 15
פסוק ז 16
פסוק ח 16
פסוק יא 17
פרק ג 18
פסוק א 18
פסוק ד 19
פסוק ה 19
פסוק ט 20
פסוק י 21
פסוק יב 21
פרק ד 22
פסוק א 22
פסוק ג 25
פסוק ה 26
פסוק ז 26
פסוק ח 27
פסוק ט 27
פסוק י 28
פסוק יב 28
פסוק יד 29
פרק ה 30
פסוק א 30
פסוק ב 30
פסוק ה 31
פסוק ו 32
פסוק ז 33
פסוק ט 33
פסוק י 33
פסוק יא 34
פסוק יד 34
פרק ו 35
פסוק א 35
פסוק ד 37
פסוק ה 38
פסוק ו 39
פסוק ט 40
פסוק יא 42
פסוק יב 42
פסוק יג 42
פסוק טו 43
פסוק טז 43
פרק ז 44
פסוק א 44
פסוק ג 44

פסוק ד 45
פסוק ה 46
פסוק ו 46
פסוק יא 48
פסוק יב 49
פסוק יד 49
פסוק טו 50
פסוק טז 50
פסוק יז 50
פסוק יח 51

פרק א

פסוק א

הנבואה הראשונה תחילתה דבר ה' אשר היה אל מיכה וגומר עד והיה באחרית הימים:
ויש בה שש פרשיות. הא', דבר ה' אשר היה אל מיכה. הב', הוי חושבי און. הג', לכן כה אמר ה'. הד', ואומר שמעו נא ראשי יעקב. הה', כה אמר ה' על הנביאים. הו', שמעו נא ראשי בית יעקב. וראיתי לשאול בה שש השאלות:
השאלה הראשונה למה זכר הכתוב בנבואת מיכה שהיתה בימי יותם אחז יחזקיה מלכי יהודה ולא ייחס נבואתו ג"כ למלכי ישראל שהיו בימים ההם כיון שג"כ ניבא על ישראל כמו שניבא על יהודה וכמ"ש אשר חזה על שמרון וירושלם, והנה בהושע (הושע א, א) כתיב בימי עזיה יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל וכן בעמוס (עמוס א, א) בימי עזיה מלך יהודה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל ולמה לא זכר ג"כ במיכה בימי איזה ממלכי ישראל ניבא:
השאלה השנית באומרו ויהי דבר ה' אלקים בכם לעד ה' בהיכל קדשו, כי אם זכר שיהיה השם לעד על נבואתו והתראתו מה לו לומר ה' מהיכל קדשו שפירשו אותו המפרשים על השמים הלא ידענו שמשמים יביט ה' וישגיח ויהיה לעד ומה צורך לזכור הפאה ההיא, והנה הנביא שמואל אמר בתוכחתו עד ה' בכם ועד משיחו אבל לא אמר מהיכל קדשו:
השאלה השלישית באומרו הנה ה' יוצא ממקומו, כי הנה מה שלא יהיה גשם ולא כח בגשם לא יהיה במקום, ואחז"ל יוצא ממדת רחמים למדת הדין וזה כבר יסבול ענין השם אשר זכר ומלת יוצא ולא ידענו אם כן ענין לאומרו ממקומו, והמפרשים אמרו שהוא משל להתפשטות הגזרה וגם הם לא נתנו טעם למלת מקומו והנה זכריה (זכריה יד, ג) אמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם אבל לא אמר שיצא ממקומו כמו שנאמר כאן:
השאלה הרביעית באומרו בתי אכזיב לאכזב למלכי ישראל, כי הנה אכזיב עיר מערי יהודה היתה ושאר הערים שזכר באותה קינה עפרה שפיר צאנן מרות לכיש מרשה ועדולם כולן היו ממלכות יהודה ולמה אם כן יחסם למלכי ישראל הוא כמו למלכי יהודה ושכן מצינו שנקרא יהושפט מלך ישראל וכן אחז, וכל זה איננו שוה לי כי למה לא אמר הנביא בפירוש למלכי יהודה:
השאלה החמישית באומרו עד עדולם יבא כבוד ישראל, כי אם היתה הנבואה הזאת קינה על בת יהודה וספור הפורענות העתיד לבוא עליה וחרבנה איך אמר יבוא כבוד ישראל שיראה ממנו כאלו הוא ייעוד טוב ומהו כבוד ישראל אשר יבוא עד עדולם,

והמפרשים פירשו עד עדולם יבוא האויב שהוא יורש כבוד ישראל אבל העיקר חסר מן הספר:

השאלה הששית באומרו שמעו נא ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט, וזה כי הפרשה ההיא יראה מענינה שהיא כולה על מלכות יהודה בלבד כמ"ש (להלן ג, י) בונה ציון בדמים וירושלם בעולה ואמר לכן בגללכם ציון שוה תחרש וירושלם עיין תהיה והר הבית לבהמות יער, ולמה אם כן יחס חרבן ירושלם וציון ובית המקדש לראשי בית יעקב וקציני בית ישראל שהם ממלכות אפרים והם בגלל מה שהיו עושים בני שומרון בארצם תחרש ציון ותחרב ירושלם וב"ה והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להוכיח את בני ישראל ובני יהודה ביחד ולהתרות בהם שישובו מדרכיהם הרעים כדי שהב"ה לא יסלק שכינתו מביניהם ולא ישחית את הגדולים והקטנים והשרים והעמים, וייעד שראשונה יהיה חרבן שומרון ושתהיה מכתה אנושה ואח"כ על גלות מלכות יהודה, ועשה עליו קינה וכינה את בת יהודה בשמות הערים שהיו בגבולה הנאותות כפי שתופיהם להגיד רעתה וחרבנה ואחר כך הבדל דבריו בתוכחתו, והוכיח תחילה לבני מלכות ישראל שהיו חושבים מחשבות און ופועלי רע וחמס וגזל ושהוא יתברך היה חושב עליהם רעה שלא יצאו ממנה, וזכר המשל אשר יאמרו על חרבנם אותם האנשים הנגזלים והעשוקים, וזכר עם זה מה שישיגם מהרעה שבמקום שהיו קודם לכן גוברים על אויביהם עתה ינוסו מפניהם וכן במקום שהם ברשעתם מגרשים הנשים ועולליהם מבתיהם ונחלתם לגזלם יהיה מעונשם שגם הם לא ישכנו ארץ ויסחו ממנה, אבל לא יהיה אותו גלות מתמיד לנצח כי בסוף יקבץ שאריתם, ואמר שאין ראוי שינצלו השופטים והקצינים בשהם לא ידעו מה עול וחמס הנעשה בארץ כי הנה עליהם היה מוטל לדעתו, אבל האמת הוא שהם עצמם היו שונאים טוב ואוהבי רע והם היו יותר גוזלים וחומסים מכל שאר העם ולכן תבא עליהם צרה וצוקה ולא יעמדו להם דברי חוזיהם ונביאי השקר אשר להם כי אין בפיהם מענה אלקים הבל המה מעשה תעתועים, ואחר שניבא על מלכות ישראל חזר לנבאת על מלכות יהודה שהמה בפשעיהם נתדמו למלכות ישראל ואפרים וסיפר מגנותם ופשעיהם שבגללם תחרש ירושלם ותחרב ציון ותבטל עבודת בית המקדש וכמו שיתבאר כל זה בפירוש הפסוקים:

דבר ה' אשר היה אל מיכה וגו' עד כי אנושה מכותיה וגו'. הנביא הזה מיכה המורשתי כנוהו כן לפי שהיה ממרשה עיר אחת מערי יהודה, ונלמוד מזה שהיה מאותו שבט כי

אין לנו לדעת משפחות הנביאים ומאיזה שבט היו כי אם מפאת ארצם ונחלתם ועליו אמר בספר ירמיהו (ירמיה כו, יח) מיכה המורשתי היה נביא בימי חזקיה מלך יהודה והוא ניבא בימי ישעיהו ובימי ג' מלכי יהודה יותם אחז ויחזקיה, והיתה נבואתו כוללת על ישראל ועל יהודה כמו שאמר אשר חזה על שומרון ועל ירושלם כי לפי שהיו אלה ראשי המלכות תלה הייעוד בהם, והנה לא זכר מלכי ישראל לא מפני שנסמך על אמרו אשר חזה על שומרון כמו שכתב הרד"ק אבל היה אמתת הענין כמו שזכרתי בהקדמה שהנביאים שנתיחסו נבואותיהם למלכי ישראל ויהודה אם הם עצמם היו מעשרת השבטים היו מיחסים זמן נבואותיהם למלכיהם ולמלכי יהודה גם כן כמו שעשה הושע מפני שהיה משבט הראובני ועמוס מפני שהיה מבני אשר, אמנם הנביאים שהיו מיהודה או מבנימין יחסו זמן נבואותיהם למלכי יהודה ולא העלו שמות מלכי ישראל על שפתותיהם ולכן אמר בישעיהו שהיה משבט יהודה ומזרע המלוכה בימי עזיהו יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה ולא זכר מלכי ישראל אף על פי שניבא עליהם, וכן מיכה לפי שהיה משבט יהודה ומארצו עם היות שחזה על שומרון וירושלם לא יחס נבואתו למלכי ישראל ולא נשא אותם על שפתיו לפי שבעיני הנביאים ההם לא היו הם מלכם כי אם אויבי השם ולכן אמר מיכה בלבד בימי יותם אחז יחזקיה מלכי יהודה כי הם היו מבית דוד מלכים אמתיים. והותרה בזה השאלה הראשונה:

פסוק ב

ולפי שהיו עמים מתחלפים ישראל ויהודה וגם כל שבט ושבט הזה כעם בפני עצמו וכמו שאמר עליהם (דברים לג, יט) עמים הר יקראו, לכן אמר נגדם שמעו עמים כולם, ובדרך כללות ארץ ויושביה אמר בהרדוף לשון הקשיבי ארץ ומלואה, ואין להפלא מאשר אמר שמעו עמים לנוכח כי כן מנהג הכתוב וכמוהו ואולם תשובו ובואו נא, וכן אמר מיכיהו בן ימלא בזה הלשון עצמו שמעו עמים כולם, ואמנם אומרו ויהי ה' בכם לעד ה' מהיכל קדשו פירשו המפרשים שהיכל קדשו הוא השמים, ופירש רש"י ויהי ה' בכם לעד שנבאתי לכם בשמו והתראתי בכם ופירשו חכמים זכרונם לברכה (ירושלמי תענית פ"ב ה"א) כי הנה ה' יוצא ממקומו ממדת רחמים למדת הדין, והרב רבי אב"ע פירשו על התפשטות גזרתו היוצאת מלפניו. ולי נראה שלא קרא היכל קדשו כי אם לבית המקדש והוא אשר כינה בשם מקומו על דרך מקום מקדשנו כי לפי שהיה מתנבא על כל השבטים בחרבן מלכות ישראל ומלכות יהודה לכן אמר שיהיה השם בהם לעד מהיכל קדשו אשר בירושלם.

פסוק ג

וזכר איך יהיה מעיד על רשעתם באומרו כי הנה ה' יוצא ממקומו כלומר שיסלק שכינתו מאותו מקום אל היכל קדשו והסתלקות שכינתו יעיד על פשע העם. והותרו בזה השאלות השנית והשלישית:

וזכר שבסבת אותו הסתלקות ירד ודרך על במותי ארץ והוא משל למלכים ולשרים הגבוהים במעלתם שידרכם וירמסם וישפילם לארץ.

פסוק ד

ולפי שיתבטלו ממשלותיהם אמר ונמסו ההרים תחתיו כלומר שיושחתו ויבוטלו הגבוהים והרמים תחת השם אשר לא יוכלו לעמוד מחרון אפו, וכנגד שאר העם וההמון שהם שפלים במדרגותיהם אמר והעמקים יתבקעו כדונג רוצה לומר כי הנה ההרים שזכר עם כל גבהם וקשיים ימסו כדונג שהוא השעוה הרכה כשיפגעו האש שהוא כנוי לחרונו יתברך, ואמנם העמקים שזכר יתבקעו כמים המוגרים במורד שיתפרדו חלקיהם מפני התנועה החזקה אשר התנועעו במורד, וכבר המשיל המשורר עונשי הש"י בזה הדרך באומרו (תהלים יח, י) ויט שמים וירד ואמר (שם ח) ותגעש ותרעש הארץ ומוסדי הרים ירגזו.

פסוק ה

וזכר הנביא פה שלא יהיה סלוק שכינת השם מהיכל קדשו וממקומו האלקי כי אם בפשע עמו והוא אומרו בפשע יעקב כל זאת ויעקב הוא שם כולל בכאן לכל י"ב השבטים, ואמר ובחטאת בית ישראל שהוא כנגד מלכות ישראל בפרט, ולפי ששומרון היתה ראש המלכות ושם היה מקור הע"ז לכן אמר מי פשע יעקב הלא שומרון כי הוא סבת פשע מלכות ישראל בע"ז והוא גם כן היה סבת פשע יהודה שנמשכו מלכי יהודה אחרי מלכי ישראל ברשעתם ולכן אמר הפשע בשם יעקב הכולל לישראל ויהודה, וכן אמר ומי היה סבת הבמות אשר בארץ יהודה כולה כי אם ירושלם כי לפי שהיו עושים שם במות היו למדים שאר ערי יהודה לעשותם ג"כ ובבמותיהם היו מקריבים לע"ז, (ו) וזכר שלהיות שומרון התחלת הפשע בכל יעקב לכן הקב"ה מעניש ראשונה לשומרון ועליו אמר ושמתי שומרון לעי השדה למטעי כרם שיבא מלך אשור ויחריבה ויהרוס בתיה וחומותיה באופן שלא תושב עוד אבל תשאר לעי השדה ולנטוע כרמים, כי להיות שומרון הר יטעו בה כרמים מפני שהכרמים הטובים הם אשר יטעו בהר וכשיהרסו בניני שומרון יגירו וישליכו אבני הבנין מן ההר אל הגי ואף היסודות יגלו ויסירו משם האבנים כי יערו הבנין כולו עד היסוד בה, והנה יחס הש"י כל זה לעצמו ושמתי והגרתי אגלה עם

היות שהאשורים עשוהו לפי שהיה הכל בגזרתו, ואל תקשה על זה ממה שאמר בספר מלכים כי מלך אשור כשלכד את ארץ ישראל הוציא עמים מארצו והושיב אותם בערי שומרון כי הנה לא אמר הכתוב שהושיבם בשומרון כ"א בערי שמרון לפי ששומרון המדינה החריבה והפיל חומותיה וכל הבתים אשר בה מפני כעסו עליהם שצר אותם שלש שנים וכמו שנבא זה הנביא ושמתי שמרון לעי השדה וגו' ובשאר הערים הושיב את עמו.

פסוק ז

ומפני ששומרון שמה בטחונה בפסילים שהיתה עובדת אותם לכן אמר וכל פסיליה יוכתו שיכו אותם האויבים וישברום וכל אתנניה שהם הבגדים והכלים היפים שהיו בבית הפסילים נתונים אליהם מעובדיהם שלא היו ראויים להוליך ישרפו באש, כי מפני שאנשי שומרון לא רצו להשלים ולהכנע לפניהם היה קצפם גם כן על יושביה ולחרפם ולגדפם יכו פסיליהם וישרפו מתנותיהם וכליהם, ואומרו וגם כל עצביהם פירשו המפרשים בתי העצבים כמו שתרגם יונתן, ויהיה אשים שממה שיהיו שוממים וחרבים מאין אדם. ולי נראה שקרא עצבים העגלים אשר עשה ירבעם מזהב ושאר העגלים שעשו בצלמם כדמותם מכסף כמו שביאר עמוס אשים שממה את שומרון מהם, ויהיה אומרו וכל עצביה כמו ומכל עצביה אשים שממה את שומרון הנזכר, ואמנם אומרו כי מאתנן זונה קבצה חוזר לשומרון כי היו מביאים שם לבתי הפסילים והעגלים ההם מאתנן זונה קבצה אותם שומרון ואמר זונה לעבודה זרה שכינה כל נביא בשם זונה, ועד אתנן זונה ישובו שהאשורים יקחו הכל ויוליכוהו לבתי אליליהם וכן תרגם יונתן ולות פלחי טעוותא יתמסרון.

פסוק ח

ואחרי שזכר הנביא חרבן שומרון וגלותה אמר עליו על זאת אספדה ואיללה אלכה שולל ועירום אולי שהנביא הלך לירושלם ערום ויחף כאיש ששללוהו בוזזים עושה מספד מר להמשל שכך יהיה לכל בני ישראל בגלותם כי כן הלך ישעיהו ערום ויחף לאותו דמוי עצמו: ורש"י פירש שולל וערום משתגע כשוטה בתמהון לבב כמו אשתוללו אבירי לב (תהלים עו, ז) ומזה מוליך יועצים שולל כי המטורף מדעתו דרכו ללכת ערום כאלו שללו את כל בגדיו, אבל יונתן הבין שאמר כל זה הנביא על גלות ישראל ובשמם שיספדו ויילילו וילכו שולל וערום בגלותם, והפירוש הראשון יותר נכון אצלי:

פסוק ט

כי אנושה מכותיה וגו' עד הוי חושבי און:

סיפר הנביא שעשה המספד והיללה שזכר ושהלך ערום כאיש שולל על חרבן מלכות ישראל לשתי סבות, האחד לפי שאנושה מכותיה ר"ל שכל אחת ממכותיה של שומרון החרב והרעב והדבר והגלות היתה אנושה חזקת הכאב והיאוש ואמר זה על גלות השבטים לפי שלא זכו לפקידה והוא על דרך אנוש לשברך, והסבה השנית היא לפי שאותה מכה של שומרון באה גם כן על יהודה, ולא אמר זה על סנחריב שעלה על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם כמו שפרשו המפרשים כי הנה סוף קינתו זאת קרחי וגוזי על בני תענוגיך הרחיבי קרחתך כנשר כי גלו ממך והוא המורה שעל גלות נבוכדנצר נאמר, ועוד שהנה הרעה אשר עשה סנחריב לבני יהודה לא היתה אנושה כיון שהצילם ה' מידו, אבל אומרו על חרבן ירושלם על ידי נבוכדנצר שהמכה האנושה מהחרבן והגלות שהיה בשומרון באה גם כן על מלכות יהודה שגלו גם כן ובעבור שהיה זה הנביא משבט יהודה לכן אמר נגע עד שער עמי וזכר בפרט ירושלם כי היא היתה העיקר.

פסוק י

ואמנם אומרו בגת אל תגידו וגומר ושאר הפסוקים שאחריו אמרו המפרשים שהוא דרך קינה לומר כן בגת אל תגידו כי יודעים היו בגת ובארץ פלשתים חרבנם אבל שהיו נוהגין לומר כן בקינות וכמו שאמר דוד בקוננו על יהונתן (שמואל ב' א, כ) אל תגידו בגת אל תבשרו בחוצות אשקלון, ופירשו בבית לעפרה שהוא שם מקום וענינו בכל בית ובית שהיה בעיר עפרה התפלשי והתגלגלי בעפר, (יא) וכן פירשו שהיה שפיר שם מקום, ושאמר שיושביה ילכו בגלות גלויי ערוה, ושכן צאנן הוא שם מקום ובית האצל שם מקום אחר, ושיהיה ענין הכתוב שלא יצאו יושבי צאנן למספד שעשו בית האצל שהיו שכניהם וגלו תחילה והם לא יצאו לנחמם לפי שחשבו וידעו שגם המה יגלו אחריהם והאויב יקח מהם עמדתו שעמד עליה במצור ימים רבים כי יקח אותם לעבדים ואת ממוניהם.

פסוק יב

ופירשו כי חלה לטוב יושבת מרות מענין חיל וכאב שהיתה כואבת יושבת מרות שהוא גם כן עיר אחרת בעבור הטוב שהיה לה ועתה ירד רע מאת ה' לשער ירושלם.

פסוק יג

ושליושבת לכיש שהיא עיר אחרת אמר רתום המרכבה לרכש שהיא הבהמה קלת ההליכה מאד וזה אם ללכת בגלות ואם לברוח מהאויב, (יד) וכן פירשו בתי אכזיב שהיא עיר אחרת ממלכי יהודה שתהיה לאכזב כמים לא נאמנו, ושאמר למלכי ישראל והיה לו לומר למלכי יהודה להגיד שגם הם מבני ישראל היו, (טו) ופירשו עוד היורש

אביא לך שהוא חסר אל"ף כמו שמן ראש אל יני ראשי (תהלים קמא, ה), ועניני שהאויב היורשת נחלות ישראל יביא השם יתברך עליו שבת מרשה, וכן פירשו עד עדולם יבא כבוד ישראל שעד עדולם שהיא עיר אחרת בנחלת יהודה יבא האויב שהוא היורש את כבוד ישראל ושמלת יבוא חוזר אל היורש שזכר למעלה.

והענין כולו שעשה הנביא הספדו בלשון נופל על הלשון דרך צחות משמות הערים עם מה שיקרה בהם מהרעה זה דרכם בפירוש הכתובים האלה. ואין ספק שהנביא זכר כאן שמות ערים רבות מערי יהודה ושעשה קינתו בלשון נופל ומסכים על שמותיהם כמו שאמרו, אבל רואה אני שלא כיון הנביא לקונן על אותם הערים בלבד כי אם על כל ארץ יהודה האמנם כינה אותם בשמות הערים ההם מפני שתוף השמות בענינה ובעשותו מזה קינתו הפליג המליצה והצחות.

ובעבור שכפי פירוש המפרשים בפסוקים האלה לא ימלטו מספקות רבות לכן נראה לי לישב פירושם באופן אחר. והוא שלא אמר בגת אל תגידו להיות המאמר הזה ממנהג הקינות כולם ואם דוד אמרו בקינתו היה לפי שהוא ועבדיו היו נרדפים משאול ואנשיו ונמלטו בארץ אכיש מלך גת ולכן הוצרך לומר לאנשיו שלא יגידו בגת מפלת שאול אויבו לפי שתשמחנה בנות פלשתים לא בהצלחת דוד וממלכתו כי אם במפלתן של ישראל, אמנם הנביא כאן בעבור שהיתה גת קרובה לערי יהודה והיתה ירושה למלכי יהודה לכן הזהירם שלא ילכו שמה לבקש עזרה מהפלשתים ולספר להם הרעה אשר מצאתם ולא יבכו לפניהם להתחנן להם כמו שילך האדם לבית אוהבו כדי לספר לו קורותיו כי הם ישמחו במפלתם ולא יועילום, אבל בבית לעפרה עפר התפלשתי, ובית במקום הזה הוא מלשון בפנים ותוכיות כמו מבית ומחוץ תצפנו (שמות כה, יא) יאמר שתוך ארצם שהיא כולה עפרה כי מפני רעתה כינה את כל ארץ יהודה בשם עפרה כאלו כולה נחרבת ונעשית עפר תיחוח שמה בתוך אותה ארץ עפרה ואפריית את בת יהודה עפר התפלשי התגלגלי בעפר והתעטפי בו ואל תלך לפלשתים, וכן אמר בהספדו עוד עברי לכם יושבת שפיר עריה בושת כי קרא לבת יהודה יושבת שפיר להיות יפה נוף משוש כל הארץ, ואמר עתה במקום שהייתה יושבת שפיר צנועה ומכוסה כאשת חיל תעברי עריה בושת ועריה הוא מלשון גלוי כאלו אמר מגולת הבשת שהוא מקומות הערוה, וכן במקום שהיתה בת יהודה כבודה בת מלך פנימה לא יצאנית שאפילו לדבר ראוי והגון שהוא לכת אל בית אבל הסמוך אליה ולביתה לא היתה יוצאת מביתה עתה תבטל מנוחתה ועמידתה ותבא לתנועה ורגש גלות, וזהו אומרו לא יצאה יושבת צאנן כי צאנן הוא מלשון יציאה ובית האצל הוא מלשון להיות אצלה ועמדתו הוא מלשון

עמידה ומנוחה שהוא הפך התנועה כמו עמוד על רגליך ותעמוד בפתח, יאמר אותה יושבת שלא היתה יוצאת יציאה למספד הבית אשר אצלה לרוב צניעותה עתה האויב יקח מכם מלכות בני יהודה עמידתו ומנוחתו של יהודה כי יניעהו ויוליכהו בגולה.

וכן אמר עוד כנגד מלכות יהודה וקראה יושבת מרות לפי ששבעה ברעות ומרות נפשה בגלות בית ראשון ובית שני כמו שאמר עליה הנביא (איכה א, ד) והיא מר לה כי חלה לטוב וחלה הוא מלשון תקוה ותוחלת, ומלת כי הראשון בכתוב הזה הוא מלשון דילמא והשני הוא מלשון כאשר יאמר האם חלה וקותה לטוב בת יהודה יושבת מרות בכל עריה כאשר ירד רע מאת ה' לשער ירושלם שכיון שמאתו יתברך שאוהב ה' שערי ציון ירד רע לשערי ירושלם מה יעשו שאר ערי יהודה, ובעבור שלכיש בימי שלותה היתה מגדלת הרכש והסוסים למרכבות ורוכבת עליהם תמיד בגאותה לכן אמר כמלעיג עליה רתום המרכבה לרכש יושבת לכיש רוצה לומר כאשר היית עושה עד פה, כי לכיש היתה ראשית חטאת לבת ציון מפני שבה נמצאו פשעי ישראל כי למדה תחלה עבודת הבעלים מישראל ומבני לכיש למדו להרע אנשי ירושלם. ואמר לכן תתני שלוחים על מורשת גת לפי שגת בהיותה עיר מערי פלשתים דוד לכדה מהם ומלכי יהודה יירשוה עד שבחטאתם חזרו הפלשתים ולקחוה מהם והיתה להם למורשה, ולכן אמר כאן שבמקום שגת בימים הראשונים היתה מורשת לבת יהודה עתה תצטרך מלכות יהודה לתת לה שלוחים שהם מתנות כמו ויתנה שלוחים לבתו אשת שלמה (מלכים א' ט, טז), ועל מורשת הוא כמו אל מורשת וכמוהו ונתן הספר על יודע ספר (ישעיה כט, יב) וילך הרמתה על ביתו וזולתם.

ואמנם אומרו בתי אכזיב אחשוב אני שהם ערים מפלשתים שמפני שהיו כוזבים נקראו עריהם בתי אכזיב, ואין להקשות על זה ממה שמצינו אכזיב בנחלת בני יהודה כי כבר ימצא שם עיר אחת במלכות אחת ועיר אחת במלכות אחרת באותו שם עצמו ויורה על זה אומרו בתי אכזיב, ואולי על מצרים ואשור אשר בקשו מלכי ישראל לעזרה אמר בתי אכזיב לאכזב למלכי ישראל שאמרו לעזור להם ולא עזרום והיו להם לאכזב מים לא נאמנו, ועם היות שלמעלה זכר חרבן שומרון ואחריו חרבן יהודה ועליה עשה הנביא עיקר הקינה כי נגע רעתה לנפשו הנה לא נמנע מלזכור בתוכה דבר ממלכי ישראל וחורבנם, ואם על כל פנים נאמר שאכזיב היתה מנחלת יהודה כמו שכתוב בספר יהושע (יהושע טו, מד) וקעילה ואכזיב ומרשה יאמר הכתוב שגם כן בתי אכזיב לאכזב שהוא כנוי לערי יהודה כולם לפי שכולם היו בתי אכזיב לש"י וגם הם היו לאכזב למלכי ישראל

כי לא באו לעזרתם, הנה א"כ לא אמר למלכי ישראל במקום הזה כי אם על מלכי ישראל ממש לא על מלכי יהודה כדברי המפרשים, והותרה בזה השאלה הרביעית.
וכן על יושבת מרשה ארץ מולדת הנביא שהוא גם כן כנוי למלכות יהודה אם לפי שהיה שבט יהודה הוא העולה בתחילה במלחמות ובירושת הארץ ולכן נקרא מלכותו מרשה כלומר מוריש את הגוים מן הארץ ויורש אותה מהם, ואם שקראה מרשה לפי שבראשונה היתה עשירה מולכת על שנים עשר שבטים ועתה נדלדלה ונתרוששה ולא נשאר במלכותה כי אם יהודה ובנימין, ומפני שמלכות יהודה נחרבה אחר מלכות ישראל וירושלם נלכדה אחר שנלכדו כל שאר ערי יהודה לכן אמר עליה עוד היורש אבי לך רוצה לומר גם כן אני אביא עליך יושבת מרשה את היורש שהוא האויב שיירש את כל הארץ, ועד עדולם יבא כבוד ישראל והנה עדולם עיר מערי יהודה היתה אבל כינה כל מלכות יהודה בשם עדולם מפני שיהודה הראשון נאמר בו ויט עד איש עדולמי (בראשית לח, א) ולכן שבטו ומלכותו נקרא עדולם, וכן דרשו חכמים זכרונם לברכה (ב"ר פה, א) עד עדולם יבא כבוד ישראל מלכו של ישראל עד עדולם יבא שנאמר וירד יהודה מאת אחיו ויט עד איש עדולמי. אמנם יבא כבוד ישראל אין ראוי לפרשו מלשון כבוד וטובה ושהיה מנבא כאן הנביא טובה על עדולם ודבריו היו קינה על הרעות, אבל כפי הפשט נראה לי לפרש יבא כבוד ישראל שהכבוד שיבא על מלכות ישראל שהוא החרבן והגלות שבא עליו הוא יבא גם כן עד עדולם שהוא מלכות יהודה שגלה אחריו והוא על דרך מה שאמר למעלה כי אנושה מכותיה כי באה עד יהודה וגומר כי קרא גלות ישראל כבוד על דרך סגי נהור לסומא והותרה בזה השאלה החמשית:
ובמסכת סנהדרין פרק חלק (קב, א) דרשו לכן תתני שלוחים על מורשת גת בתי אכזיב לאכזב למלכי ישראל אמר רבי חנינא בר פפא בשעה שהמליכו את ירבעם יצאת בת קול ואמרה להם מי שהרג את הפלשתי והוריש אתכם גת תתנו שלוחין לבניו. והוא דרש נאה לא יצטרך לפי דרכו לפרש מלכי ישראל על מלכי יהודה כדברי המפרשים, ויהיה פירוש הכתוב לדעתם שבעבור שאמר למעלה כי בך נמצאו פשעי ישראל זכר שהיה מפשעם של ישראל שנתנו שלוחים וגט פיטורין למלכות יהודה שהיתה מורשת גת מפני דוד שהרג את גולית מגת ושלכד את גת והורישה למלכי יהודה, ועל השבטים יאמר ג"כ בתי אכזיב לאכזב שהוא ירבעם ולמלכי ישראל שבאו אחריו. הנה התבאר שהקינה הזאת שעשה הנביא פה על מלכות יהודה היתה לא על אותם הערים אשר נקבו בשמות בלבד אבל שכינה את מלכות יהודה בשמות הערים האלה מפני הבחינות והשתופים אשר זכרתי.

פסוק טז

ולפי שזכר למעלה שומרון ראשונה ואחר כך חרבן יהודה וירושלם לכן על שתיהן חתם דבריו ואמר קרחי וגוזי על בני תענוגיך, ואמר קרחי וגוזי זה על גלות ישראל אשר זכר ששומרון תקרח את ראשה ותגוז שערותיה כאשה מתאבלת על מת על בני תענוגיה שהיו בארצם אוכלים למעדנים ומתענגים ברוב טובה ועתה ילכו בגולה, וכנגד בני יהודה אמר הרחיבי קרחתך כנשר כי גלו ממך כי בעבור שהנשר לשנים ידועים מימיו יעוף למעלה אל חלק האויר העליון ומרוב חום האש המגיע שם ימרטו כנפיו ותפול נוצתו לכן אמר לבית יהודה שתרחיב קרחתה כנשר לפי שגלו בניה:

פרק ב

פסוק א

הוי חושבי און וגו' עד שמעו נא ראשי יעקב בעבור שזכר רעת שומרון וחורבנה וכן חרבן יהודה וירושלם ביאר בכל אחת מהם חטאתו ופשעו שבעבורו יתחייבו באותו עונש, ואמר שהפרשה הזאת על מלכות השבטים שהיו בני ישראל חושבי און במחשבותיהם ופועלים רע במעשה ידיהם, וביאר זה באומרו על משכבותם באור הבקר יעשוה שהנה כנגד חושבי און אמר על משכבותם לפי שבהיותם חושבים בלילה היו חושבים לעשות אונאה וחמס וכמו שאמר המשורר (תהלים לו, ה) און יחשוב על משכבו, ובזה היה מהפשע לפי שאותו מקום הוא מיוחד להתבודד האדם במעשי יוצרו ולהדבק בו לא לחשוב מחשבות און וכמו שאמר (שם ד, ה) אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה ואמרו השלמים (אבות פ"ג מ"ד) הנעור בלילה וכו': וכנגד מה שאמר ופועלי רע באור הבקר יעשוה כי יש לאל ידם רוצה לומר שהיו משתדלים השתדלות נמרץ להוציא לפועל אותו האון שחשבו עד שמפני זה הבקר אור השמש יצא על הארץ מיד יעשנה מבלי איחור, ואמר הנביא שלא ימנעו מעשות המחשבה הרעה ההיא מפני אימת מלכות ויראת שופטי הארץ ומנהיגיה כי יש לאל ידם רוצה לומר אין משפט בארץ וכל דאלים גבר וכפי חזקו יעשה (ב) עד שמפני זה מלאה הארץ חמס וחמדו שדות העניים וגזלו ובתים של העניים האביונים הסמוכים לבתיהם ונשאו אותם, ואם בעל הבית או השדה יתקומם להציל את אשר לו מיד עושקו היה מרשעתם שעשקו גבר וביתו ואיש ונחלתו כי יצוו להרוג את האיש או להכותו ואז יקחו את ביתו ונחלתו כאשר עשה אחאב לנבות היזרעאלי, (ג) ולכן אמר ה' שמפני החמס והגזל שהיה בתוך השבטים היה חושב על המשפחה הזאת רוצה לומר מלכות ישראל רעה גדולה אשר לא ימישו ולא יסירו משם

צוארותיכם כי יהיה במאסר הקשה שישימו עול הברזל על צוארי העבד שלא יוכל לצאת משם ולא תלכו רומה ר"ל ברוממות וקומה זקופה כי עת רעה היא מהחרבן והגלות.

פסוק ד

ואמנם אומרו ביום ההוא ישא עליכם משל אמרו המפרשים ישא המקונן והממשיל, ופירשו נשדונו שהוא מבנין נפעל מפעלי הכפל, ושהמקונן אמר חלק עמי ימיר השם יתברך להיות לנכרי איך ימיש וימיר ה' מה שהיה לי וכאשר קויתי לשובב שישוב שדינו אלינו אז יחלקנה הנכרי, ולפי זה לא יהיה כנוי יחלק כמו ימיר וימיש שזכר כי ימיר וימיש חוזר לפי פירושם לשם יתברך ויחלק חוזר אל האויב. והרב רבי דוד קמחי אמר שהמקונן הזה יהיה נביא השקר ואתה רואה כמה מהדוחקים כפי הלשון וכפי הדקדוק יסבול הפירוש הזה. ולכן נראה לי יותר נכון לפרש שאמר ביום ההוא ישא עליכם משל הגבר או האיש אשר יעשקו את ביתו ואת נחלתו שזכר למעלה שהוא ישא משל וינהה ויקונן נהי על מה שכבר נהיה ונעשה בנחלתו, ויאמר במשלו שדוד נשדונו כלומר אדירי הארץ ועשיריה שודדים נחלתנו ואם כן אנחנו שדדנו עצמינו וזהו שדוד נשדונו שהוא כמו אנחנו נשדוד אותנו ובעון החמס הזה חלק עמי ימיר ר"ל כל ארץ ישראל שהיתה חלק עמי ימיר עמי אותה כי ילך בגלות אל ארץ אחרת, ויאמר כמתמיה איך ימיש לי מה התועלת שהשיג אל האלם והגבור הזה שימיש את נחלתי כיון שלימים מעטים לשודד שדינו נחלק, ושובב פירושו מורד כמו וילך שובב בדרך לבו (ישעיה נז, יז) וכאילו אמר למורד השובב אויב חרף ה' שהוא מלך אשור הוא יחלק שדינו ונתנם לעבדיו, ותהיה למ"ד לשובב מקום ה"א הידיעה כמו שיר למעלות (תהלים קכא, א), אשר למלך נשען על ידו (מ"ב ז, ב), האזרח בבני ישראל ולגר הגר בתוכם (במדבר טו, כט), וכבר זכרו המדקדקים השמוש הזה וכאילו אמר השובב והאויב שדינו יחלק.

פסוק ה

וזכר שיקלל אותו גבר עשוק ורצוץ כל הימים את העושק אותו באומרו לכן לא יהיה לך משליך חבל בגורל ה' כלומר שלא יהיה לך בן ולא זרע שישליך חבל בגורל בקהל ה' בשוב ה' את שיבת עמו, ואפשר לומר שזהו מאמר הנביא שיהיה עונש למלכות ישראל כולו שכאשר יפקוד השם את עמו בפקידת בית שני לא ישובו שם השבט ולא יהיה להם חלק בארץ ה' באותה פקידה.

פסוק ו

ואמנם אומרו אל תטיפו יטיפון ענינו ג"כ שהעניים והאביונים העשוקים יאמרו כנגד נביאי השם שהיו מטיפים ומנבאים לישראל אל תטיפו ואל תנבאו לא שתהיה נבואת

הש"י רעה כי אם שלא יטיפו לאלה הגזלנים והחומסים לפי שהעם הזה לא יבוש ולא יכלם מדברי הנביא ותוכחותיו, והמפרשים פירשו שאותם הרשעים יטיפון ויאמרו לנביאים אל תטיפו ונותנין טעם לדבריהם באמרם לא יטיפו לאלה כלומר לא ינבאו הנביאים לשבטים האלה כדי שלא יסג הנביא כלימות שאם יטיפו להם יכלימום ויסג בסמ"ך הוא בשי"ן.

פסוק ז

ואמר הנביא על זה האמור בית יעקב הקצר רוח ה' כלומר כאשר יראו בית יעקב שהנביאים אינם מנבאים להם על החמס אשר יעשו יאמרו קצר רוח ה' ולכן נביאיו לא מצאו חזון, או אם אלה מעלליו החמס והגזל ולכן אינו מצוה לנביאיו להוכיח עליהם, והנביא משיב על זה באמת לא קצר רוח ה' ואין אלה מעלליו אבל מנע נבואתו מכם לפי שדבריו ייטיבו עם הישר הולך ולא עם הרשעים שיהפכו דברי אלקים חיים. והמפרשים פירשו הקצר רוח ה' שמא אין יכולת עתה בידו להטיב כאשר היה עושה בימים הראשונים אם אלה מעלליו כולם להרע ואין הדבר כן כי הלא דברי ייטיבו עם הישר הולך אבל לא עם הרשעים.

פסוק ח

ואמנם אומרו ואתמול עמי לאויב יקומם רש"י עשה ואת מול שתי מלות, אבל כפי האמת אינו כ"א מלה אחת כמו שזכר הראב"ע ואין הפרש בין היותו בשורק או בחולם כי הוא כמו ערוך מאתמול תפתה (ישעיה ל, לג), וענין הכתוב כפי המפרשים כולם שחוזר למ"ש למעלה דברי ייטיבו את הישר הולך אבל אין ישראל כן שאתמול עמי זה לאויב יקומם ויקום איש על רעהו לגוזלו כאויב, וממול שלמה טובה שיראו לעני שלובש אותה תעמדו ממולו להפשיט מעליו אותה שלמה שהיתה אדר והדר לו, וכאשר ימלטו ויהיו עוברים בטח שלא יהרגום ישארו כשובי מלחמה שלולים ובזוזים. ואינו נכון בפשט הכתוב.

ויותר נראה לי לפרש שזכר הנביא שבזמן העבר בהיות ישראל עם ה' במצותיו חפץ מאד היה גובר על אויביו ומתקומם עליהם וזהו אומרו ואתמול עמי לאויב יקומם כי יגבר עליו, אמנם עתה ששבו מאחרי ה' היתה מקללתם שלא לבד לא יקוממו לפני האויב אבל גם ממול שלמה והוא רמז לנס כשיראו מרחוק שלמה נטויה על עץ גבוה כי זה ענין גרמות הנס יהיה הפחד כל כך עליהם שאדר תפשיטון רוצה לומר שאינם מפשיטים מעליכם בגדי הדרכים להקל מעליכם לברוח או לתתו אל האויב כי אין לכם כח לקומם נגדו, ופעמים שתראו אנשים באים בדרכים שהיו עוברים בטח נדמים בעיניכם כאלו

הם שובי מלחמה לירא ולנוס מפניהם, וכ"ז הוא משל לנוסם מפני אויביהם בהפך מה שהיו בראשונה מתקוממים עליהם.
ואמר שהיה זה לכם מפני החמס אשר הייתם עושים לעניים ולאביונים בגוזלכם בתיהם ונחלותיהם שבזה (ט) נשי עמי ר"ל מאותם האביונים תגרשון מבית תענוגיה, ומאשר אמר תענוגיה בלשון יחיד ראוי לפרש כל אחת מנשי עמי תגרשון מבית תענוגיה מעל עולליה שהייתם מוציאין אותה ועוללה מן הבית או מן הנחלה לקחת הבית או הנחלה, ואיך א"כ תקחו הדרי לעולם ר"ל תשבו בארצי הנבחרת והנהדרת לעולם, ויהיה לפי זה אומרו תקחו הדרי לעולם בתמיה ר"ל בעשותכם החמס הזה האם תקחו ותירשו הדרי וארצי הנבחרת לעולם, באמת אין ראוי שיהיה כן אבל כמו שאתם תגרשון את הנשים מבית תענוגיהן כן אני אגרש אתכם ממנוחת ארצי והוא אומרו (י) קומו ולכו רוצה לומר לכו מכאן בגלות כי לא זאת המנוחה והנחלה הראויה לכם בעבור שתטמאו אותה ותחבל ותשחת הארץ במעשיכם חבל נמרץ.

פסוק יא

ולפי שהם היו מצווים לנביאים שלא ינבאו לכן אמר לו איש הולך רוח ושקר כזב רוצה לומר אלו היה איש הולך אחר הרוח והשקר דובר כזבים שיטיף לך ליין ולשכר ויאמר לכם שתו ושכרו דודים היה האיש ההוא מקובל לנביא ביניכם והיה מטיף ומנבא אל העם הזה אבל נביאי הש"י המוכיחים אתכם תאמרו להם אל תטיפו.
ובעבור שניבא עד כה מחרבן ישראל שלא ישבו בארץ ה' ולא ירשו נחלתו ושילכו בגלות אל ארץ אחרת כיום הזה, (יב) כדי שלא יתיאשו מתשועת השם דיבר על לבם ונחמם באומרו אסוף אאסוף יעקב כולך קבץ אקבץ שארית ישראל ועם היותכם עתה עם מפוזר ומפורד בין העמים יחד אשימנו כצאן בצרה כי לא יהיה גלותכם נצחיי, וכבר כתבתי שבצרה היא רומי הכרך הגדול בקבלת חכמים ז"ל, ומה גדלו דברי הנביא באומרו כצאן בצרה כי הנה כתוב בספר דברי הימים אשר לרומיים שארץ רומי קודם בנינה היתה למרעה צאן מובחר מאד והיתה מושב לרועים והיו קורין אותה באלינסיא"ה, ועל זה באמת נאמר כאן כצאן בצרה שהיו מתקבצים בבצרה צאן הרבה לרוב, וזכר בצרה כי היה ידוע אצל הקדמונים והנביאים שבצרה קודם בנינה היתה מקום נאות למרעה צאן וכן אמר כעדר בתוך הדברו כלומר בתוך מקום מרעהו כן תהימנה מאדם רוצה לומר כן תהימנה הערים בהמיה רבה מרוב אדם. ואפשר לפרש עוד שאמר קבץ אקבץ שארית ישראל על מלכות אפרים אותם שישארו מהם בגלותם, ושאמר יחד אשימנו כצאן בצרה כצאן שנגלת לבצרה והוא גלות בית שני יגלה אדום שבבצרה שיתאחדו

יחד ישראל ויהודה אשר בבצרה שניהם כעדר אחד בתוך הדברו, לפי שעם היות שעלה הפורץ לפניהם שהוא סנחריב מלך אשור ונבוכדנצר והם פרצו ויעברו שער בלכתם לארץ אויביהם בגלות הנה לא זזה ולא נסתלקה מהם ההשגחה האלהית כי תמיד עבר מלכם לפניהם וה' בראשם שהוא מלכם האמיתי, או שאז בימי גאולתם יעבור מלכם מבית דוד עליהם וה' בראשם על דרך מה שאמר עוד (הושע ג, ה) ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם וגו'. ויש מפרשים שני הכתובים האחרונים האלה בדרך פורענות כמו אשר לפניהם שאסוף יאסף אותם במצור מפחד האויב כמו הצאן שמכניסין אותם בגדרות ושיעלה הפורץ לפניהם שהוא מה שנאמר בצדקיהו שיצא בין החומותים שפרצו לפניו החומה כמו שאמר בנבואת יחזקאל (יחזקאל יב, יב) בקיר יחתרו להוציא בו, ועל צדקיהו יפרשו ויעבור מלכם לפניהם שיצא לפניהם לברוח, ויהיה ענין וה' בראשם שקודם זה נסתלקה מהם השכינה, וכפי דרכם זה יותר נכון לפרש שמפני שבאו על קצת השבטים גליות פרטיים לכן על גלות שומרון הכולל אמר אסוף אאסוף יעקב כולך קבץ אקבץ שארית ישראל ללכת בגלות אשור יחד אשימנו כצאן בצרה שהם מקובצות שמה ולא יהיה בהם כח להלחם אבל יהיו כצאן וכעדר בתוך הדברו, וכרחל לפני גוזזיה נאלמה ככה תהימנה מאדם רוצה לומר שיעשו נהי ונהמה מעקת האדם הגובר בם (יג) שיעלה הפורץ עליהם והם יצאו מארצם ויעבור מלכם הושע בן אלה עמהם בגולה ולא היה להם כ"ז ממלך אשור כי אם מפני שה' בראשם הוא נלחם בם. אבל מה שפירשתי אני הוא היותר מתישב וכן תרגם יונתן הכתובים האלה בדרך נחמה לעתיד וכן בדרש עלה הפורץ לפניהם זה אליהו ויעבר מלכם לפניהם זה צמח בן דוד:

פרק ג

פסוק א

ואמר שמעו נא ראשי יעקב וגומר עד שמעו נא זאת ראשי בית יעקב: ימשיך הנביא עוד דבריו עם מלכות אפרים אשר עמו היו הדברים עד כה, כי מפני שהיתה תחילת תוכחתו החמס והגזל שהיו האדירים עושים לעניים כמו שאמר וחמדו שדות וגזלו וגומר אולי שהיו מתנצלים מזה הראשים והקצינים שופטים ושוטרים והיו אומרים שלא ידעו מזה ושלא באו העניים והאביונים להתרעם לפניהם, ולכן האשימם הנביא עליו באמרו הלא לכם לדעת את המשפט רוצה לומר ואומר בתשובת הראשים והקצינים שני דברים האחד שהיה להם לדעת את המשפט כלומר אם נעשה בארץ או אם לא נעשה רק חמס

וגזל כי מוטל היה על הדיינים שידרשו בכל הארץ לדעת אם צדק ילין בה ומשפט אם לא, (ב) ועוד אני משיב להם תשובה אחרת והיא שהקצינים והראשים עצמם הם שונאי הטוב ואוהבי הרע והם עצמם גוזלי עורם של העניים מעליהם ושארם ובשרם מעל עצמותם שהוא רמז לממונם נכסיהם ויגיעם, (ג) והקצינים והראשים האלה הם עצמם אשר אכלו שאר עמי כלומר הצדיקים הנקראים עמי הם אוכלים בשרם שהוא השאר, ועורם מעליהם הפשיטו וגם את עצמותיהם פצחו רוצה לומר ששברו אותם, ופירשו הבשר והעור והעצמות שפירושו הוא מלשון הלא פרוס לרעב והשי"ן תתחלף בסמך שהיו פורסין וחותכין הבשר והעור והעצמות שזכר כאשר יעשה להכניס העצמות בסיר וכבשר בתוך הקלחת שהוא ג"כ לשון קדרה לבשלם, וזה כולו משל למיני הגזל שהיו עושין לעניים.

פסוק ד

ואמר שמפני זה בבא האויב עליהם יצעקו אל ה' ולא יענה אותם כמו שהיו צועקים הדלים אליהם והם לא היו עונים, וכמו שהם היו מסתירים פנים מהעלובים כדי שלא יושיעום כן הש"י יסתיר פניו מהם בזמן ההוא כי ירע הקדוש ברוך להם מדה כנגד מדה כאשר הרעו מעלליהם.

פסוק ה

ולפי שנביאי השקר היו מתעים אותם בדבריהם לכן ניבא ואמר כנגדם כה אמר ה' על הנביאים המתעים את עמי הנושכים בשניהם ופירש הרב רבי אברהם בן עזרא שבדבור לשונם היו מרעים להם כאלו היו נושכים אותם על דרך ונעתרות נשיקות שונא, ואשר לא יתן על פיהם רוצה לומר שלא יעכלו מה שיאכלו וישתו וקדשו עליו מלחמה שיתאספו עליו נביאי השקר וילחמו נגדו בדברים רעים. ויותר נכון לפרש שנביאי השקר היו מנבאים טובה ושלום למי שיתן להם לשבעה והיו מנבאים רעה ומלחמה למי שלא יתן להם לאכול, וזה היה מורה על שקרות דבריהם שכפי המתנה כך היתה נבואתם וכמו שאמר אחר זה ונביאיה בכסף יקסומו, וזה שאמר כאן המתעים את עמי הנושכים בשניהם רוצה לומר שמאכילין אותם בשר בהמות פטומות שהנביאים אוכלים ונושכים אותם המאכלות בשיניהם לאלה היו מתעים וקראו שלום ביעדם אליהם לדברים טובים דברי שלום, אמנם אשר לא יתן על פיהם כלומר שלא יתן מה שיאכלו וישתו יקדשו עליו מלחמה שינבאו ויעדו עליו מלחמה מכת חרב והרג ואבדן, (ו) ואמר לכן לילה לכם מחזון לפי שהנביאים ההם ענינם היה הקסם ומשפט הגדת העתידות כפי חכמת הכוכבים, וידוע מחכמתם שאין להם דרך לשפוט כי אם כפי שעת השאלה או המולד

ולא יוכלו להגיע לדעת השעה ההיא כי אם כצאת השמש בגבורתו או על פי הכוכבים בשבהיר הוא בשחקים מבלי חשך וענן, ועל זה אמר אוי לכם הנביאים החוזים שלא תוכלו לשפוט לפי שאתם תעשו חזיונכם בלילה ותחשבו לקחת השעה מפאת הכוכבים, הנה לא תדעו דבר לפי שתחשך לכם העת ומתוך החשך לא תראו הכוכבים ולא תוכלו לקסום וזהו אומרו לכן לילה לכם מחזון רוצה לומר אם תחשבו שהלילה תהיה לכם טובה לעשות לכם חזון לא יהיה כן לפי שתחשך לכם העת מקסום ומתוך החשך לא תוכלו לכוין השעה ע"פ הכוכבים, ואם תאמרו לקסום ביום ולשער השעה מהשמש גם לזה לא תזכו כי תבא השמש ותשקע עליכם כאלו קדר היום ואם היום ההוא יהיה חשך בהכרח לא תוכלו לקסום, יבושו אם כן החוזים ויחפרו הקוסמים לפי שלא יוכלו לקסום ועטו על שפם כאבלים לפי שלא יוכלו לדבר, ואמר כל זה להגיד שלא היו נביאים כי אם קוסמים וחוזים בכוכבים אשר היא מלאכה חסרה, גם לפי שיצטרכו לכוין השעה ובהיות החוזים בצרה וצוקה לא יוכלו לשפוט והיתה אם כן סבת סכלותם לפי שאין מענה אלקים כלומר שאין ענינם נבואה אמתית שיענה הש"י להם כי אם קסמים. והרב רבי אברהם בן עזרא פירש לכן לילה לכם מחזון שזה החזון אשר אמרתם יהיה לכם לילה וחשך כי כשיבא האויב ויבחנו דבריכם כי שקר המה יחשב לכם חזיונכם ללילה ולחשך כי יקדר עליהם היום ההוא יום החרבן כאלו בא ושקע השמש עליכם היום מרוב הצרה, (ז) ותהיו בבושה ותעטו על שפה כאבלים כשתראו שלא נתקיימה נבואתם ושכל העם בדבריהם היו שוא ודבר כזב ואין מענה אלקים בפיכם, (ח) ואמר הנביא אולם אנכי איני כאחד מהנביאים האלה כי איני קוסם כמוהם ובפיהם אין מענה אלקים אבל אני מלאתי כח את רוח ה' ר"ל שעם רוח ה' ונבואתו נתמלאתי כח ומשפט וגבורה להגיד ליעקב פשעו ולישראל חטאתו, והגיד בזה כי לא היה הוא נושך בשניו וקורא שלום מפני המאכל והמשתה כי הוא מרוח ה' היה מלא כח ומשפט וגבורה ולכן היה תכליתו להוכיח העם באמת לא להחליק לשון ולנבא להם כזבים:

פסוק ט

שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וגו' עד סוף הנבואה: אחרי שהנביא הוכיח עד כה את מלכות ישראל וייעד הרעה אשר תמצא אותם ניבא בפרשה הזאת על מלכות יהודה, והנה יורה שעל מלכות יהודה באה הפרשה הזאת ממה שאמר בה בונה ציון בדמים וירושלם בעולה וממה שאמר לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלם עיין תהיה והר הבית לבמות יער, ואין ראוי שיחשב שבעבור ובגלל מה שעשו אנשי שומרון נחרב בית המקדש בהיותם מלכיות נבדלות אלא שהאמת הוא מה שפירשתי שעל מלכות

יהודה נאמרה הפרשה הזאת, אמנם אמר למלכי יהודה ולשריה ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל לא לפי שמלכי יהודה ושריה יחשבו לבית יעקב ולבית ישראל כפי זרעם ומשפחתם כמו שחשב הרד"ק, אבל היה ענינו שבעבור שבית ישראל והוא מלכות אפרים ושומרון היו מפורסמים ברשע ובפשע העבודה זרה בחמס ובגזל והיה שבני יהודה ומלכיהם התערבו עמהם וילמדו ממעשיהם לכן בדרך גנות ותוכחה דיבר הנביא כנגד מלכות יהודה ושרי ירושלם באותו לשון עצמו שדיבר למלכי ישראל ושריו וקראם בשמותיהם ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל כלומר אתם שבמעשיכם מתדמים אליהם, ועל זה הדרך מהתוכחה אמר ישעיהו (ישעיה א, י) ג"כ כנגד בני יהודה שמעו דבר ה' קציני סדום האזינו תורת אלהינו עם עמורה שמפני שעשו כמעשיהם קראם בשמותיהם, והוא אומרו כאן המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו כי להיות בני יהודה מואסים את דבר המשפט והצדק ומעקשים ומועלים הדבר הישר היו מתדמים לראשי בית יעקב וקציני בית ישראל ונקראים בשמם והותרה בזה השאלה השישית:

פסוק י

ואומרו בונה ציון בדמים כתב ה"ר אברהם ב"ע שכל אחד מהראשים והקצינים היה בונה ביתו בציון בדמים רוצה לומר בגזל וחמס שעושין לעניים ושופכים עליו דמם וכן היו בונים כל בתי ירושלם בעולה וגזל. ולי נראה שבונה ציון בדמים אמר על השם יתברך כי הוא באמת נקרא בונה ציון וירושלם והוא נאמר בתמיהה האם מי שבנה ציון בנה בדמים וירושלם בעולה לא באמת, ואמר דמים בלשון רבים על ג"ע ושפיכות דמים וכמ"ש עליהם ודמים בדמים נגעו (הושע ד, ב), ואמר עולה על העבודה זרה או שאמר דמים ועולה על הגזל והחמס שהיו עושים בירושלם, (יא) וכאילו אמר ולמה א"כ ראשיה בשוחד ישפוטו שהם השופטים שמטים דין העניים, וכהניה שנאמר בהם משפטיך ליעקב ותורתך לישראל במחיר יורו (דברים לג, י) שמי שיתן לו כסף או מחיר יעשה לו הוראה כרצונו, ונביאיה בקסם יקסומו שהם נביאי השקר שהיתה נבואתם קסם, ובהיותם עושים כל אלה הרעות איכה ואיככה על ה' ישענו שאומרים הלא ה' בקרבינו רוצה לומר מקדשו ושכינתו בתוכנו ולכן לא תבא עלינו רעה.

פסוק יב

על שקר אתם בוטחים שאין האל יתברך בונה ציון בדמים וירושלם בעולה ולכן ציון ובית המקדש אשר בו לא יגן עליכם אבל בהפך שיחרב בעבורכם והוא אומרו לכן בגללכם ציון שדה תחרש רוצה לומר כשדה תחרש ציון כי יחרבו הבנינים כולם וישאר כשדה ויחרשו עליו, וכן ירושלם תהיה לעיין שהם גלי אבנים כמו שאמר (תהלים עט,

א) שמו את ירושלם לעיים, ואף הר הבית ששם היה בית המקדש יהיה ליער, ובעבור שהר הבית והר הזתים הם סמוכים זה לזה אמר לבמות יער, או שקרא גלי האבנים במות. וכבר העידו חז"ל שאחרי שהחריב טיטוס את ירושלם ימים נשארו כתלי המקדש והבנין וטורנוסרופוס הרשע נתץ כל הבנין עד עפר הגיע וחרש את ההיכל ואת סביבותיו לקיים מה שנאמר (ירמיה כו, יח) ציון שדה תחרש, ואל תטעה בחושבך שירושלם נשארה במעמדה כאשר היא היום ואיך אמר הנביא אם כן וירושלם עיין תהיה, כי ידוע תדע שעיר ירושלם אשר היא היום הזה אינה ירושלם הקדומה כי הנה הבבליים שרפו ירושלם הראשונה והרסו חומותיה ולא נשאר בה דבר קיים כי הם באמת שמו את ירושלם לעיים וכאשר באו בני יהודה מבבל בנו את העיר במקומה הראשון והמקדש גם כן וכבר היו שכניהם הרעים מלעיגים ממעשיהם ואומרים היחיו האבנים מערמות העפר והמה שרופות לפי שבאמת היתה ירושלם כעיים וכגלי אבנים, ואמנם בחרבן שני אין ספק שטיטוס השחית גם כן את חומותיה וכל הבתים אשר בה, אמנם אחרי כן אדריינוס קיסר רומי צוה לבנות ירושלם אחרת ועשה העיר קטנה ולא במקום אשר היתה בראשונה כי אם במקום אחר סמוך אליו ובנה החומות אשר שם היום, וזה לך האות והראיה שלא נתישבה במקומה הראשון כי הנה קבר ישו"ע הנצרי שבו נקבר כשנתלה חוץ מן העיר כמנהגם בקברי ישראל הנה הוא עתה בתוך העיר הזאת ירושלם באמצעיתה, והיה זה מפני שירושלם אשר בנה אדריינוס לא בנאה במקומה הראשון כי אם הרחק משם במקום שהיה בראשונה בית הקברות שלהם והיה תכלית כוונתו בבנין ההוא לעשות שם מקדש ולשים בו את צלמו ולכן עשה שם במות לזבוח, ואולי שעליו אמר מיכה והר הבית לבמות יער כאלו אמר לבמות חזיר מיער, האמנם בבוא קיסר אחר צוה להרוס את הבנין שעשה אדריינוס במקדשו וכמו שכתוב כל זה בספרי דברי הימים אשר לקסרי רומי, ואולי על אותו בנין כולו ניבא גם כן הנביא כאן באומרו בונה ציון בדמים וירושלם בעולה, הנה אם כן צדק הנביא בנבואתו ועולה לא נמצא בשפתיו:

פרק ד

פסוק א

הנבואה השנית תחילתה והיה באחרית הימים יהיה הר בית ה' וגומר עד שמעו נא את ה' אומר קום ריב את ההרים. ויש בה ארבעה פרשיות. האחת, והיה באחרית הימים. השנית, ואתה מגדל עדר. השלישית, ואתה בית לחם אפרתה. הרביעית, והיה שארית יעקב: וראיתי לשאול בה שש השאלות:

השאלה הראשונה באומרו כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלקינו, וזה כי ענין הנבואה כולה שילכו הגוים והעמים אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ללמוד תורה ומצוות ואיך יאמר אם כן בצדו דבר סותר לזה והוא כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו שיראה מזה שלא יכנעו לתורת השם ואמונתו, ורש"י פירש כפי התרגום ילכו איש בשם אלהיו ילכו לאבדון על שעבדו עבודה זרה והוא מקום הספק: והרד"ק פירש עד אותו זמן היו הולכים כל העמים איש בשם אלהיו כי לא ישובו לדרך הטובה עד שישיבם המלך המשיח אבל אנחנו בית ישראל נלך בשם ה' אלהינו בגלות וכ"ש אחר הגאולה, אבל עיקר הפירוש הזה והיותר עצמי שבו חסר מן הספר:

השאלה השנית באומרו עתה למה תריעי רע, כי הנה הפסוק הזה הוא אחרי ייעודי הנחמות ביום ההוא נאם ה' אוספה הצולעה וגו' ואתה מגדל עדר וגומר והנה אומרו אחריו עתה למה תריעי רע אם היה שנפרשהו על הגלות יקשה הפסוק כולו כי איך ישראל למה תריעי כי ראויה היתה צרת גלותם לתרועת ענות חלושה ואיך יאמר המלך אין בך אם יועצך אבד כי הנה בגלות אין מלך ואין שר ואין יועץ, ואם אומרו על זמן הגאולה שאין ראוי שתפחד האומה למה אמר מיד אחר כך חולי וגוחי בת ציון כיולדה כי עתה תצאי מקריה, ובכלל שהפסוקים האלה יראו סותרים זה את זה:

השאלה השלישית באומרו עתה תתגודדי בת גדוד, כי אם קרא הנביא את ישראל בת גדוד איך אמר עתה תתגודדי שהוא מלשון אבלות מגזרת לא תתגודדו כי הוא מיעד בגאולתה ותשועתה כמו שאמר בפסוק שלמעלה קומי ודושי בת ציון כי קרנך אשים ברזל וגו', ומה ענין זה עם בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל האם בא להגיד שכל הרעה ההיא לישראל באה מפני שהיו מלעיבים על מוכיחיהם ומכים אותם על הלחי כמו שפרש"י הנה אין המקום הזה נאות אליו, גם כי עון אחר עשו יותר קשה ממנו שחייבם הצרות ולמה יזכור זה בלבד. והרד"ק פירש תתגודדי שיבאו גדודי גוג ומגוג על ישראל ויכו את שופטיהם על הלחי, והנה הנביא זכר ויצא חצי העיר בגולה ואיך יתרעם בלבד שיכו את השופט על הלחי:

השאלה הרביעית באומרו ורעו את ארץ אשור בחרב ואת ארץ נמרוד בפתחיה והציל מאשור וגו', והיא כי כמו שזכר את ארץ אשור שהחריבה את שמרון והגלתה עשרת השבטים וזכר גם כן ארץ נמרוד שהיא בבל שהגלתה מלכות יהודה והחריבה ירושלם בחרבן ראשון ולמה לא זכר אדום שגם הוא הגלה את יהודה והחריב את ירושלם בחרבן בית שני:

השאלה החמשית בפרשת והיה שארית יעקב, והיא למה אמר שתי פעמים והיה שארית יעקב, ולמה בראשונה אמר כטל מאת ה' כרביבים עלי עשב שהם סימן ברכה וטובה ובשנית אמר כאריה בבהמות יער וככפיר בעדרי צאן שהוא הטורף והמרשיע, גם שבשנית מלבד מה שאמר והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים אמר עוד בגוים ולא אמר מלת בגוים בראשונה:

השאלה הששית אם היתה הנבואה הזאת נחמה וייעוד טוב לישראל כמו שאמר תרום ידך על צריך וכל אויביך יכרתו איך סמך אליו ייעוד רע וחורבן באומרו והיה ביום ההיא נאם ה' והכרתי סוסיך מקרבך והאבדתי מרכבותיך והכרתי ערי ארצך והרסתי כל מבצריך, ורש"י פירש והכרתי סוסיך עזרת מצרים שאתם נשענים עליהם אבל לעתיד לבוא איני רואה צורך בייעוד הזה:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע שעם היות שניבא הנביא עד כה שיעלו האויבים על ארץ ישראל ויהודה לשחתה ולהחריבה ותהיה שומרון לעי השדה וכן ירושלם עיין תהיה וציון שדה תחרש והר הבית לבמות יער ועם ה' ילכו שבי לפני צר, הנה באחרית הימים לא יהיה הר הבית לבמות יער כי אותו ההר עם בית ה' אשר בו יהיה רם ונשא בכבוד ובמעלה בעיני כל הגוים עד שכולם ילכו אליו לקבל תורה ואמונה לא שיעלו להלחם בו כמו שהוא עתה כי אם להכנע שם, ויתבטלו המלחמות מכל הארץ ואותם שהלכו בגלות ישובו בניהם וזרעם ולא יהיה ביניהם עוד חלוק מלכויות אבל כולם יתאחדו ומלך אחד יהיה לכולם כי יאספו הגוים להלחם בארץ הנבחרת ולכובשה, ויצא ה' ונלחם בגוים ההם וגם ישראל ינקמו מאויביהם ויקימו עליהם מלך מבית דוד שיגדל עד אפסי ארץ וגם על אשור ועל בבל ימשול, ותהיה תשועתם לא בחיל ולא בכח כ"א בכח השם ורוחו לא בגבורת סוסים ולא במשגב המבצרות ולא יהיו בפחד ובמורך לב לפי שהש"י יעשה נקם בכל הגוים הצרים אותם:

והיה באחרית הימים וגומר עד עתה למה תריעי רע: הנבואה הזאת כפי כללות ענינה כבר בארתי אותה בספר ישעיהו לפי ששני הנביאים האלה ישעיהו ומיכה ראו המראה הנבואית הזאת, וכבר זכרתי שם שישעיהו ראה אותה ראשונה ומיכה כמספר המראה ההיא אשר ראה נשתמש בהרבה מדברי ישעיהו שדבר בה לא שהיה מיכה ממגנבי דבריו של ישעיהו אבל שהיה מספר המראה אשר ראה בנבואתו באותם דברים שהיו שגורים בפיו מדברי ישעיהו. וקשור הנבואה הזאת עם הקודמת אליה הוא שאחרי שניבא מיכה על חרבן שומרון ובני ישראל ועל חרבן ירושלם ציון והר הבית וכל מלכות יהודה, הראהו השם שלא תהיה הרעה ההיא מתמדת לנצח נצחים כי הנה באחרית

הימים יהיה הר בית ה' שהוא עתה חרב ולבמות יער נכון בראש ההרים ונשא מגבעות, ונכון מורה על התמידות שתמיד יהיה נכון על מתכונתו והר בית ה' היא הר המוריה שבו נכנס בית המקדש, ואמר שאין הענין שיהיה רם ונשא ברוממות מקומי כי אם בענין הקדושה והאלהות שהאומות כולן יסכימו לקבל האמונה האלהית יכירו וידעו שבהר ה' הכבוד העליון וששקר נחלו אבותיהם והבל ואין בם מועיל ועל זה אמר ונהרו אליו עמים כי ירוצו מרוצה רבה כנהר עמים וגוים רבים, (ב) ויאמרו זה לזה לכו ונעלה אל הר ה' לא מפאת אותו ההר כי אם מפני בית אלהי יעקב אשר שם, ויאמרו גם כן לא נהיה אנחנו כבני ישראל בימים הקדמונים שהש"י נתן להם את התורה והם לא היו שומרים אותה אבל אנחנו כמו שיורנו מדרכיו כן נלכה בארחותיו כי ידענו באמת שמציון תצא תורה לכל העמים ודבר ה' שהוא אמונתו תצא מירושלם, ובזה מהייעוד שכל העמים בארצותם לגויהם עם ועם כלשונו ילמדו לשונם לקרוא בשם ה' ויכנו את האלוה ברוך הוא בשמו וכמאמר צפניה הנביא (צפניה ג, ט) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' כן אמר מיכה שכולם יאמרו לכו ונעלה אל הר ה', וכן יאמרו ודבר ה' מירושלם לפי שגם הם יכנו אותו יתברך בשמו ויהיה לפי זה כי מציון תצא תורה גם כן מדברי העמים, והגיד הנביא עם זה שאותו דבר ה' אשר שם הוא ישפוט מכאן והלאה בין עמים רבים לפי שכולם יתנהגו על פי התורה והנביאים, ואשר אחשבהו בדבר הזה שייעדו עליו נביאים הרבה הוא שכמו שבהיות אשור מולך בכפה היה ראש ממשלתו נינוה ובהיות נבוכדנצר מולך בכפה היה ראש מלכותו בבל וכן בזמן הפרסיים, וכאשר מלכות רומי מלך בכפה היתה רומי ראש מלכותו, ככה יעשה השם שבזמן ההוא יהיה מלך המשיח מולך בכפה יותר מכל הקיסרים ותהיה ירושלם שרתי במדינות כמו שהיתה רומי בזמן הקיסרים, וכבר גלו זה חז"ל באמרם (שמו"ר כג, י) עתידה ירושלם שתהא מטרופולין לכל העולם ופ' רש"י שמטרופולין הוא אם העיירות, ואמנם איך יהיה זה הוא מבואר ממה שכתבתי פעמים שמלכות רומי וכלל הנוצרים יעלו לארץ ישראל לכבוש וליירש את ירושלם ומלכות הישמעאלים בני מזרח וצפון יעלו עליהם שם והיתה לאלה ולאלה עת צרה כי תהיה נקמת ה' רבה בהם ולכן תשאר ירושלם עיר ואם בכל העולם מולכת בכפה ועל זה אמר הנביא כאן שינהרו וירוצו אליו עמים.

פסוק ג

ואמר גם כן ושפט בין עמים רבים שדבר ה' אשר זכר או הר ה' אשר זכר ראשונה שם ישבו כסאות למשפט ואותו הר וירושלם ישפוט בין עמים רבים בכמותם ורבויים, וכן יוכיח לגוים עצומים עד רחוק, כלו' באיכותם ויכולתם, אבל לא תמשול ירושלם ומלכה

בכפה בחרב ובחנית כמו שהיו עושים הרומיים ושאר המולכים בכפה אבל בהפך שאז יהיה בכל העולם שלום והוא אומרו וכתתו חרבותיהם לאתים ר"ל שיעשו בני אדם מהחרבות אתים לעבוד את האדמה ומחניתותיהם יעשו מזמרות לזמור את הגפנים ושאר העצים לפי שלא יצטרכו עוד אל כלי מלחמה ולא ישאו גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, (ד) ויבטל הגזל והחמס מן הארץ כי ישבו איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו ואין מחריד, הנה א"כ תהיה ירושלם ומלכה מולכים בכפה לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחו יתברך שכל העמים יכנעו אליה מפני הקדושה ואלהות הש"י אשר בה וזהו אומרו כי פי ה' צבאות דבר ר"ל כי ברצונו והשגחתו יהיה זה לא באופן אחר.

פסוק ה

ואמנם אומרו עוד כי כל העמים ילכו איש בשם אלקיו ואנחנו נלך אין פי' ילכו אצלי עתיד אבל הוה יאמר כי כל העמים שעתה בזמן הזה ילכו איש בשם אלקיו ואנחנו גם כן בני ישראל כולנו הם ואנחנו בזמן ההוא נלך בשם ה' אלקינו כי לא תהיינה האומות נכנעות לירושלם ולא למלך המשיח כי אם לשם ה' ודברו אשר בירושלם, ולכן לא תהיה הממשלה ההיא על שאר העמים לזמן מוגבל כממשלת אשור ובבל ופרס ויון ורומי אבל תתמיד לנצח נצחים והוא אומרו לעולם ועד והותרה השאלה הא':

והנבואה הזאת א"א לפרשה על בית שני כי הנה מזמן מיכה עד שעלו מבבל לבית שני לא היו כ"א ק"כ שנה בקרוב ואיך יקראם אחרית הימים, אלא שהיא בלי ספק לימות המשיח שהם ימי אחרית הזעם וסוף הגלות לישראל, (ו) ולכן סמך לזה אחרי שניבא טובה על ירושלם וציון והר הבית בהפך מה שניבא למעלה על שלשתם רעה נבואת אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הריעותי כי קרא צולעה מלכות ישראל ועשרת השבטים, ואולי שקראה צולעה לפי שיעקב היה צולע על ירכו ולכן בית יעקב ומלכות ישראל כינה בצולעה, ואמר נדחה על מלכות יהודה שנדחה בגלות בית ראשון והלכה ברצונה ליון וארץ אדום נדחים ובורחים שמה, ואמר ואשר הרעותי על גלות בית שני שהיא היתה הרעה הגדולה לנו בידי אדום.

פסוק ז

ולפי שעם היות הגלויות ג' הנה המלכיות היו שתים מלכות ישראל ומלכות יהודה לכן אמר ושמתי את הצולעה לשארית שהוא מלכות ישראל והנהלאה שהיא הנדחה שזכר אשימה לגוי עצום לפי שבני יהודה אשר גלו לאדום הם יהיו גוי יותר עצום מן השבטים, ועל כולם יחד ר"ל על ישראל ועל יהודה ימלוך ה' עליהם בהר ציון כי לא יהיה עוד בארץ הקדושה אלקי נכר ולא עבודת הצלמים אבל ימלוך בה המלך הש"י, ויעד עם זה שלא

תבא אח"כ שמה ממשלה אחרת כאשר היה עד כה פעם לבני אדום פעם לבני ישמעאל כי ימלוך הש"י תמיד מבלי הפסק והוא אומרו מעתה ועד עולם.

פסוק ח

ומפני שבהיותם על אדמתם היו בישראל שתי מלכיות והיתה ירושלם בנחלת יהודה ובנימין, ייעד הנביא שלא יהיה כן לעתיד לבוא כי ירושלם אשר היא מגדל עוז שם ה' תהיה אז מגדל עדר כלומר שכל עדר עדת ה' שהיא כצאן יהיה להן חלק בירושלם כמו שביאר יחזקאל בסוף ספרו שתחלק ירושלם לכל השבטים ויהיה לכל אחד מהם שער אחד בירושלם, ולהיות נחלת כל השבטים אותו מגדל ישראל שהוא עדר ה' יהיה עופל בת ציון ועופל ר"ל חוזק כלומר שלא תכרת ולא תחרב עוד כל ימי הארץ, וכנגד אותו מגדל אמר עדיך תאתה ובאה הממשלה הראשונה כלומר עדיך תבוא אותה הממשלה הראשונה שהיתה בימי דוד ושלמה על כל השבטים, וביאר הממשלה באומרו ממלכת לבת ירושלם כלומר שתהיה בת יהודה וירושלם מולכת על כל ישראל ומולכת בכפה. ורש"י פירש אוספה הצולעה מלשון מרפה כמו ואספתו מצרעתו, ופירש מגדל עדר על בית המקדש, ופירש עדיך תאתה שארית הצולע והנהלאה שזכר למעלה שכולם יקבצו אליך וגם כן תבוא בממשלה הראשונה שהיא המלכות לבת ירושלם:

פסוק ט

עתה למה תריעי רע המלך אין בך וגו' עד והיה שארית יעקב. רש"י פירש למה תריעי רע מלשון רעך ורע אביך אל תעזוב (משלי כז, י), למה את צריכה לבקש רעים ואוהבים מלכי הגוים ומלכי אשור לעיר, והראב"ע פירש מענין תרועה כמו וישמע יהושע את קול העם ברעה (שמות לב, יז) ושענינו כאן ענין צעקה ובכי. ונראה לי לפרש הכתובים האלה כפי כל אחת משתי אלו הדעות בדרך אחרת ממה שפירשו האנשים האלה שלמים הם אתנו, אם לדרך רש"י שהנביא אחרי שייעד לישראל ויהודה חורבנם ורעתם ושהקב"ה חושב לקבצם באחרית הימים ולתתם עליון לכל הגוים התחיל להוכיחם, ואמר עתה קודם שתלכי באותו גלות ולמה תריעי רע ר"ל למה תבקשי רעים זרים מצרים ואשור, המלך אין בך להושיעך הנה ה' מלכנו הוא יושיענו אם תשוב אליו, אם יועצך אבד אינו כן כי הוא יתברך שולח לכם נביאיו יום השכם ושלוח ולמה א"כ החזיקך חיל כיולדה שבאו בנים עד משבר וכח אין ללדה, והיתה אם כן זו תוכחה לשבטים שיבקשו עזרת הזרים ואת ה' מלכם לא דרשו.

פסוק י

וכן אמר כנגד בני יהודה חולי וגוחי בת ציון כיולדה ר"ל מלכות ישראל החזיקתה חיל אבל לא ילדה לפי שלא שבו בפקידה אמנם אתם מלכות יהודה חולי וגוחי והוציא הוולד מן הבטן, ואמנם החלחלה והכאב הוא לפי שעתה תצאי מקריה כלומר מירושלם קריה הדורה, ושכנת בשדה כשבוית חרב ובאת עד בבל זו היא החלחלה והכאב הגדול אליך, אבל יש לך תקוה שאחרי אותם החבלים תגוחי וילדת בן לפי ששם תנצלי שם יגאלך ה' מכף אויביך ורמז לפקידת בית שני שיעיר ה' את כורש מלך פרס ויתן להם רשות לשוב ולבנות ירושלם.

ואמנם לפי דעת הראב"ע שתריעי רע הוא מלשון תרועה בכי ואנקה יאמר הנביא כנגד בת ירושלם עתה למה תצעקי צעקה גדולה ומרה בלכתך בגלות שהשי"ת מלכך אינו משגיח בך שם בגלותך, אם יועצך אבד והוא משה רבינו ותורתו באמת לא אבד כי דבריו לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפני זרע זרעך עד עולם ולמה אם כן החזיקך בגלותך חיל כיולדה האם מפני גלות בבל שתחולי ותגוחי כיולדה וגוחי הוא מענין הוצאה כמו כי אתה גוחי מבטן (תהלים כב, י) כלומר שתתחלחלי על יציאתך כיולדה המתחלחלת בעת יציאת הוולד, וביאר המשל באומרו כי עתה תצאי מקריה ושכבת בשדה ובאת עד בבל וע"ז תתחלחלי דעי לך כי שם תנצלי ושם יגאלך ה' מכף אויביך ותשובי בפקידת בית שני האמנם אולי תתחלחלי על חרבן בית שני, (יא) ועל זה אמר ועתה נאספו עליך גוים רבים והם חיל הרומיים שהיו מעמים רבים מתחלפים שבאו לצור על ירושלם והחריבוה ועל הגלות הזה השני תתחלחל, ויורה ע"ז הפירוש אומרו האומרים תחנף ותחז בציון עינינו. וראיתי בדברי יוסף בן גוריון שלא היו שואלים הרומיים כששלח נירון הקיסר את אספסיאנוס על ירושלם לא מסים ולא ארנוניות כי אם שיעשו להם כבוד וחנופה בשישימו נס רומי בשערי ירושלם ג' פעמים בשנה להגיד שהיו נכנעים ונשמעים אליהם ושיבאו הרומיים לירושלם בשלום ובמישור, ועל זה אמר כאן האומרים תחנף ותחז בציון עינינו שתעשה לנו חנופה ונלך ונבוא לירושלם ותחז בציון עינינו.

פסוק יב

האם על זה תתחלחלי דעי לך שהמה לא ידעו מחשבות ה' ולא הבינו עצתו ולו נקם לשלם גמולם כי גזור הוא מלפניו בחכמתו העליונה לקבצם כעמיר גורנה ר"ל כמו שמקבץ האדם העמרים אל הגורן לדושם כן יקבץ השם את ממלכות הנוצרים ההם על ירושלם בזמן קבוץ הגלויות להנקם מהם מקום הרשע שמה יהיה המשפט, (יג) ואז את בת ציון תנקם קומי ודושי באויביך כי אע"פ שאת עיפה ויגעת בגלות הנה אז קרנך אשים ברזל

ופרסותיך אשים נחושה באופן שתוכלי להדק ולשבר עמים שתשימם בעפר לדוש, ואז אחרים לה' בצעם ר"ל חמדתם וממונם יהיה כולו חרם לה' וחילם לאדון כל הארץ.

פסוק יד

וכנגד מלכות רומי ושאר העמים אשר יעלו על ארץ ישראל באחרית הימים ברצון השם כדי להנקם מהם אמר גם כן עתה תתגודדי בת גדוד ר"ל את הבת השובבה האומה המרשעת אשר הבאת זה כמה שנים גדודיך להחריב את ירושלם וגם אתה הבאת גדוד עליה עתה תתגודדי ותקרחי קרחה על ראשך ברוב רעתך, ודרך צחות לשון נופל על הלשון אמר תתגודדי בת גדוד, ואמר שתהיה למלכות רומי זאת הרעה גדולה מאד לשתי סבות, הא' מפני שמצור שם עלינו והוא בחרבן בית שני, והאחרת מפני ששם בגלות בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל שהיו מבזים את גדוליהם ומכים ומחרפים אותם ולכן ינקם מהם השם כ"כ, זהו פירוש הכתובים האלה כפי הדרך הזה.

אמנם רש"י ושאר המפרשים כולם לא פירשו ועתה נאספו עליך גוים רבים וגומר על המצור שעשה טיטוס וחיל הרומיים על ירושלם כמו שפירשתי אני, אבל פרשוהו לזמן קיבוץ הגלויות והוא האמת הברור, אבל הם חשבו שאז יאספו גוים רבים על א"י במלחמת גוג ומגוג. וכפי הדרך אשר פירשתי בפסוקים לדעת רש"י יתכן לי לפרש שבעבור שהיה מיכה הנביא מבני יהודה כמו שנזכר למעלה הרחיב בהם יותר נבואתו, ולכן אמר חולי וגוחי בת ציון כיולדה רוצה לומר חלחלתך וכאבך יהיו עם גיחת ויציאת הוולד מהבטן כיולדה שצרים יאחזוה אבל באחרונה תלד ותמליט זכר כן את תחולי בצירים ותגוחי ותלדי, כי עם היות שעתה תצאי מקרית ירושלם ושכנת בשדה כדרך השבויים שמוציאין אותם מעריהם ומניחים אותם בשדה עד שיאספו כולם לחלקם או להוליכם בשבי ובאת משם עד בבל הנה עכ"ז שם תנצלי ושם יגאלך ה' מכף אויביך, ואף על פי שאז לא תנקמי בידך מהצרים אותך הנה עתה בזמן הזה שאני מנבא עליו באחרית הימים יבואו ימי הפקודה וימי השלום לפי שיעיר ה' את רוח הנוצרים בני אדום להתאסף עליך ויעיר את בני ישמעאל אנשי המזרח והצפון לבא עליהם באמור כל אחד מהכתות תחנף הארץ ונבקיענה אלינו נחזיק בה ותחז בציון עינינו שנמשל בה, והמה רוצה לומר הללו והללו לא ידעו מחשבות הש"י ולא הבינו עצתו וכי הוא העיר את רוחם לבוא על ירושלם וקבצם שמה כעמיר גורנה כדי לדושם ולהחריבם ואז תנקמי מאויביך וזהו קומי ודושי בת ציון וגו' כמו שפירשתי. ומה נאה מאמרם ז"ל בבראשית רבה (מב, ב) שאמרו והמה לא ידעו מחשבות ה' ולא הבינו עצתו כי קבצם כעמיר גורנה למה כל אלה חברו אל עמק השדים כדי שיבאו ויפלו ביד אברהם, רצו בזה כי כמו

שאותם המלכים שחברו אל עמק השדים נפלו ביד אברהם כן היתה עצת השם יתברך שיהיה באחרית הימים שיתחברו הגוים להלחם אלו עם אלו בעמק יהושפט וסביב ירושלם ובאחרונה יפלו ביד זרע אברהם כי מה שקרה לאבות סימן לבנים. ומפרש רבינו שלמה עתה תתגודדי בת גדוד לזמן החורבן כאומר הנה באחרית הימים יקבץ ה' אתכם כעמיר גורנה להנקם בכם אבל עתה שישראל חטאים את בת גדוד רוצה לומר בת כשדים תתגודדי ועשי גדודיך מצור תשים עלינו כרצונך ותצליחי בו רומז לחורבן ירושלם על ידי נבוכדנצר, והיה כל זה לפי שישראל בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל נביאיו ומוכיחיו וכמ"ש ירמיהו (ישעיה נ, ו) גוי נתתי למכים ולחיי למורטים וגו'. ושני הדרכים בפירוש הכתובים האלה כאחד טובים כפי מה שהמלצתי בעדם והותרו במה שפירשתי השאלה השניה והשלישית: אבל ה"ר דוד קמחי כבודו במקומו מונח לא הבין דרך רש"י ולא דרך ה"ר אב"ע ופירש עתה תתגודדי בת גדוד על מלכות יהודה שגדוד גוג ומגוג יגודנו ובשבט יכו על הלחי זקני ישראל ושופטיו כשיצא חצי העיר בגולה ואינו נכון בעיני כלל:

פרק ה

פסוק א

ובעבור שניבא כפי פירוש האמתי כל הפסוקים האלה לעתיד לבא וגם עתה תתגודדי כפי מה שפירשתיו בראשונה, לכן סמך אליו יעוד מלכות בית דוד כי אחרי שייעד על קדושת ירושלם וממשלתה ותשועת והצלחת עמה בא להודיע המלך אשר ימלוך עליה ויהיה שר הצבא באותה המלחמה ומאי זה שבט או משפחה יהיה, ואמר כנגד בית לחם אשר באפרתה מנחלת יהודה כי בית לחם אחרת היתה בארץ ישראל כמו שזכר ה"ר דוד קמחי עם היות העיר הזה קטן ביישובה ועמה כפי דרך שאר ערי יהודה, עם כל זה ממך לי יצא מי שיהיה מושל בישראל והוא מלך המשיח אשר ימלוך עליהם, וביאר שלא אמר זה לפי שהוא יהיה נולד עתה באותו בית לחם אבל מוצאותיו ומשפחתו משם מקדם מימי עולם. והענין שהיה מזרע דוד אשר נולד בבית לחם ומבית ישי בית הלחמי וכאילו אמר ומוצאותיו של המלך והמושל הזה יהיה מבית לחם מהזמן הקדמון מימי עולם שהם הימים אשר מלך דוד על ישראל.

פסוק ב

ואמנם אומרו לכן יתנם עד עת יולדה ילדה אפשר לפרש שחוזר למעלה שמפני עצת ה' אשר יעץ לקבץ את כל העמים כעמיר גורנה להנקם מהם לכן יתן את ישראל בצרה גדולה

כמו היולדה בעת שתלד וכאלו אמר עד שתהיה עתם כעת היולדה כשתלד, וחכמים ז"ל אמרו בפרק קמא דיומא (י, א) אין בן דוד בא עד שתתפשט מלכות הרשעה על כל העולם ט' חדשים שנאמר לכן יתנם עד עת יולדה ילדה, ולא תרחיק מאמרם כי אולי גם אותה מהומה ממלחמת האומות תתמיד אותו זמן בדיוק ולא יעשה ה' אלקים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים וקבלה זו היתה בידיהם ז"ל מימי הנביאים, והכתוב מורה עליו באומרו עד עת יולדה ילדה שהם תשעה חדשי ההריון. ולפי שעשרת השבטים יבואו ראשונה לארץ ישראל והם יבואו להלחם בנוצרים עם שאר אנשי המזרח והצפון לכן אמר ויתר אחיו רוצה לומר יהודה ובנימין ישובון על בני ישראל שהם עשרת השבטים, (ג) ואז המושל הנזכר שיוצא מזרע בית לחם יעמוד וירעה את כולם בעוז ה' בגאון אלקיו רוצה לומר בסבת הנקמה שיעשה הש"י באומות שהיא תהיה גאותו וכבודו כמו שאמר (תהלים צג, א) ה' מלך גאות לבש לבש ה' עוז התאזר, ואז ישבו כולם בארץ כי עתה יגדל המושל הנזכר עד אפסי ארץ.

ואפשר לפרש לכן יתנם שחוזר לענין המושל שזכר שראוי שיהיה תמיד מזרע דוד כי הנה לכן רוצה לומר לאותה סבה שעזבו בני ישראל את בית דוד וסרו מאחריו ויתנם ה' בגלותם עד עת יולדה ילדה בצרות ומכאובות רבים ובזה גלה שחרבן השבטים יהיה באותו עון, ואמנם יהודה ובנימין שלא עזבו את דוד מלכם גם כן ילכו בגולה כמוהם ועל זה אמר ויתר אחיו ישובון על בני ישראל כלומר ללכת בגולה כמו שהם הלכו, ועם היות שחכמים ז"ל זכרו ענין משיח בן יוסף שיקום ראשונה כבר אמרו שימות במלחמה, ואולי שהשבטים יראו כי מת גבורם ויאמרו הלא על אשר עזבנו מלכות בית דוד מצאונו הרעות האלה וגם בגלל זה מת המשיח הזה ולכן יתלוננו בצל משיח בן דוד, וייעד הנביא שאותו מושל מבית דוד ימשול בכל העולם עד אפסי ארץ, (ד) וששלום ואמת יהיה בימיו עד שכבר יבוא אשור בארץ ישראל ולא יפחדו פן יבא להלחם וזהו והיה זה שלום אשור כי יבא בארצנו וגו', ולא די שיהיה אשור בשלום עמנו אבל גם הוא יהיה נכנע ונכבש תחת ישראל ועל זה אמר והקמונו עליו שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם שמלת עליו חוזר לאשור שזכר שישימו ישראל נציבים בארצם שבעה רועים והם המנהיגים בדבר המשפט ושמנה נסיכי אדם שהם החורים והסגנים שיהיו מושלים בארץ אשור מתחת ידי אשור.

פסוק ה

והרועים והנסיכים הם ירעו את ארץ אשור בחרב ואת ארץ נמרוד שהיא בבל כמ"ש (בראשית י, י) ותהי ראשית ממלכתו בבל ירעו אותה בפתחיה שפירשו המפרשים

בחרבותיה מלשון והמה פתיחות (תהלים נה, כב), או שאמר בפתחיה שבפתחי שערים בעיר ירעו וינהיגו את הארץ בפרסום ובזה האופן מלך המשיח הנזכר יציל את ישראל מאשור אם יבא בארצנו ואם ידרוך בגבולינו. וה"ר אברהם אבן עזרא פירש והקמונו עליו שבעה רועים שאם יבא אשור בארצנו ובארמנותינו נקים עליו להלחם בו רועים רבים ונסיכי אדם מישראל משרי זה המושל, וענין שבעה ושמונה מלשון רבוי על דרך תן חלק לשבעה וגם לשמונה (קהלת יא, ב) ושלכן אמר ורעו את ארץ אשור בחרב שיעשו אותם מלחמה וינצחום, ואינו נכון כי הנביא בא ליעד בשלום לא במלחמה, ומזה תדע ענין אמתי והוא שבאחרית הימים אשור ובבל יהיו בשלום עם ישראל ויבואו לארצם ויעברו בגבולם בשלום מפני שתהיה ירושלם ומלכה מושלים בכפה ומטרופולין עליהם כמו שזכרתי למעלה ולא אמר כזה באדום לפי שהוא היה ראש האויבים שיכרת מני ארץ ואין שלום אמר ה' לרשעים, וכבר העידו הנביאים האחרים גם כן על זה כמו שהעירותי עליו בפירוש ישעיהו בפסוק קרבו גוים לשמוע, והותרה בזה השאלה הד' שלכן לא זכר בזה אדום:

פסוק ו

והיה שארית יעקב וגו' עד סוף הנבואה. הנר"ל בפירוש הפסוקים האלה הוא בא' מב' דרכים. הראשונה, שבא הנביא בזה להגיד שארית יעקב שישארו בגלותם יהיו בקרב העמים הרבים אשר יבואו על אדמת הקדש להלחם אלו באלו בתוקף אותה צרה כטל מאת ה' וכרביבים שהם הגשמים הגסים והרבים שירדו על העשב שאותו הטל והמטר לא יבא בסבת אדם כי אם מהשם הנותן מטר על פני ארץ, כן שארית יעקב לא יבקש אז מצרים לעזרה ולא אשור ולא שום אומה אחרת באותה צרה כי לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם שיצילהו ויושיעהו אבל יחל ישראל אל ה' כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות ובו ישימו בטחונם ולא בבני אדם, ולא יהיה לבד בטחונם בו יתברך להמלט ולהשגב באותה צרה אבל יהיה גם כן להלחם באויביהם ולעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים שאף על פי שהם שארית יעקב שנשארו מעט מהרבה הנה אותו שארית ישראל שנשאר בגוים יהיה בקרב אותם העמים הרבים הבאים למלחמה כאריה בבהמות יער וככפיר בעדרי צאן שהנה יגבר האריה ההוא בהיותו יחידי על רבוי אותם הבהמות ועדרי צאן: והדרך השני מהפירוש הוא שייעד הנביא שבאחרית הימים יהיה שארית יעקב בערך עמים רבים והם אוהביו אשר לא הרעו אבל הטיבו עמו כמו שאמר (ישעיה סו, כ) והביאו את כל אחיכם מכל הגוים, יהיה ישראל לאותם העמים שהטיבו עמהם אוהב טהר לב ומועיל מאד כטל מאת ה' וכרביבים עלי עשב שהם מועילים לעשבים מאד ומגדלים

אותם לא לתקות תועלת ושכר כי אם בטבע ההטבה וזהו אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם, ומסכים לזה אמרו בבראשית רבה (פדר"א פל"ד) שהטל סימן לתחיית המתים שנאמר (ישעיה כו, יט) כי טל אורות טלך דבר אחר מפני שהטל סימן ברכה כן יהיו ישראל בעולם.

פסוק ז

אבל כמו שלאוהבים ההם יהיה מועיל ומטיב ככה יהיה בהפך אל הגוים אשר הרעו עמהם ולכן אמר שנית והיה שארית יעקב ואמר בפעם הזאת בגוים לרמוז לאויביהם שקראה תורה (דברים כח, מט - נ) גוי אשר לא תשמע לשונו גוי עז פנים, והם עמים רבים מאדום וישמעאל שבערכם יהיה כאריה בבהמות יער וככפיר בעדרי צאן שהאריה הוא הגדול שיש לו כח וגבורה על כל בהמות היער בקר איל וצבי ויחמור שיעבור עליהם וירמסם ויטרוף מהם כרצונו, והכפיר הוא הקטן מגורי האריות שעם היות שאין לו כח כל כך בחיות היער לטרוף הנה יש לו כח בעדרי הצאן להרוג כולם כאחד ואין מציל, כך יהיו ישראל בקרב העמים הצובאים על ירושלם שיגברו על קצתם כאריה בבהמות יער והם האשורים ושאר בני מזרח ועל קצתם רוצה לומר בני אדום יהיו ככפיר בעדרי צאן שיהרגו את כולם ואין מציל, (ח) ולכן אמר לו כנגד שתי הכתות האלה תרום ידך על צריך שהיא הכת האחת וכל אויביך יכרתו שהיא הכת השנית. ואולי אמר בגוים כנגד בני אדום שעליו נאמר (בראשית כה, כג) שני גוים בבטנך ואמר בקרב עמים רבים כנגד שאר האומות שהרעו גם כן עמהם, והעניין אל תירא ואל תפחד מהם ומהמונם הנשא ושא ידך עליהם לכלותם כי כל אויביך יכרתו הם מעצמם. ובפרקי רבי אליעזר אמרו (פמ"ח) תרום ידך על צריך אלו בני עשו וכל אויביך יכרתו אלו בני ישמעאל.

פסוק ט

ואמר לא תחשוב שתצטרך במלחמה הזאת אל הדברים הצריכים במלחמות האנושיות אם מהסוסים והמרכבות ואם מהמגדלים והערים הבצורות ושאר הדברים, אבל בהפך כי ביום ובזמן ההוא אכרית סוסיך מקרבך והאבדתי מרכבותיך לפי שלא יהיו לך ולא תצטרך לסוסים ולא למרכבות.

פסוק י

וגם לא תצטרך לערי המשגב שהם מוקפות חומה להשגב שם כי לא תבא מפניהם במצור וזהו והכרתי ערי ארצך והאבדתי כל מבצריך, והענין שהש"י ילחם להם בזאת המלחמה ואחר כך יהיה שלום בכל הארץ עד שלא יצטרכו לחומות ולמבצרים, ולא יקראו אותם מושבות בני אדם ערים שהוא שם נאמר למוקפות חומה וכמו שאמר

פרזות תשב ירושלים. והרב רבי אברהם אבן עזרא כתב שישיבת הפרזות טובה לבריאות הגוף מפני שהאויר בהם רחב מישיבת הערים המוקפות חומה, גם שהפרזות הן יותר בזול והכתוב אומר בעזרא (נחמיה יא, ב) ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים ואמרו חכמים ז"ל (כתובות קי, ב) מכאן שישיבת כרכים קשה.

פסוק יא

וזכר עוד שלא יצטרכו מפחד המלחמה ההיא למעשה כשפים ומעוננים ולשאול מהם כמו שעשה שאול בעת מלחמתו וכמו שעושים הגוים במלחמותיהם ועל זה אמר והכרתי כשפים מידך ומעוננים שהם הבוחרים שעות לצאת במלחמה לא יהיו לך. (יב-יג) וגם לא תדור נדרים לאלקי הנכר להנצל מאותם המלחמות כאשר היו עושים אבותיכם וכמו שעושים הגוים גם היום הזה וזהו והכרתי פסיליך וגו' ונתשתי אשיריך מקרבך וכאילו אמר כי לא תעבוד לאל אחר בלתי לה' לבדו, ועם היות שלא יהיו לך סוסים ומרכבות ולא ערים בצורות ולא כשפים ועוננות הנה אנכי בהשגחתי אשמיד עריך ולא אמר זה על ערי ארצו אשר ישבו בהם אבל רצה באומרו עריך אויביך מלשון ומלאו פני תבל ערים (ישעיה יד, כא) וכן ויהי עריך כלומר אני בעצמי אשמיד את כל אויביך.

פסוק יד

ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים אשר לא שמעו מבלתי שתצטרך לסוסים ולמרכבות להלחם בהם ולא להשגב בערי מבצר מפחדם ולא לבקש עזרה והצלה מאלהי הנכר, ויונתן תרגם אשר לא שמעו דלא קבילו אולפן אורייתא, ויהיה ענין הכתוב שיעשה נקם בגוים אשר לא שמעו ולא קבלו תורת האלקים. ויותר נכון נראה לי לפרש שזה מוכיח על מה שפירשתי למעלה שיהיה ישראל מועיל ומטיב לגוים אשר הטיבו עמו בגלותו ונוקם ונוטר כנחש לגוים אשר הרעו עמו ולאותם שהחריבו את ארצו, ומפני זה לא אמר כאן ועשיתי באף ובחמה נקם את כל הגוים אבל אמר בלשון סתמי נקם את הגוים אשר לא שמעו כלומר לאותם אשר לא שמעו אליך ולא רחמו עליך למעט אותם ששמעו אותם בעת צרתם לרחמם שלא יעשה בהם נקמה והוא ע"ד מה שאמר בשירת האזינו (דברים לב, מא) אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם והותרו עם מה שפירשתי בפסוקים האלה השאלות החמשית וששית:

פרק ו

פסוק א

הנבואה השלישית תחילתה שמעו נא את אשר ה' אומר וגומר עד סוף הספר. ויש בה ה' פרשיות. הא', שמעו נא את אשר ה' אומר. הב', קול ה' לעיר יקרא. הג', אללי לי כי הייתי כאוספי קיץ. הד', זעף ה' אשא. הה', רעה עמך בשבטך: וראיתי לשאול בה ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו שמעו נא את אשר ה' אומר, והיא שמלת נא אם שנפרש אותה בלשון עתה ואם שנתפרש אותה בלשון תחינה יראה כי אינה נאותה במקום הזה, וגם אומרו את אשר ה' אומר בלשון הזה הוא זר מאד והיה ראוי לומר שמעו את אשר ה' אמר, והנה בנבואה שלמעלה אמר שמעו נא ראשי יעקב וקציני בית ישראל שמעו נא זאת ראשי בית יעקב ולא אמר את אשר ה' אומר בלשון הזה:

השאלה השנית שאתה תמצא שהשם יתברך אמר לנביא קום ריב את ההרים שיהיה הנביא מריב ומוכיח וההרים יהיו המוכחים, והנה הנביא לא עשה כן כי הוא אמר שמעו הרים את ריב ה' כי ריב לה' עם עמו שיהיה השם יתברך הוא המריב והמוכיח ויהיו ההרים עדים בדבר לא מוכחים וזהו בחלוף ממה שצוהו הש"י:

השאלה השלישית בענין תוכחת השם לעמו שהתחיל לספר החסדים שעשה עמהם בהוציאם ממצרים ולא זכר דבר מהמסות הגדולות האותות והמופתים שעשה בעבורם במצרים ולא בקריעת ים סוף ולא כל נסי המדבר אבל זכר בלבד ששלח לפניהם משה אהרן ומרים וענין בלעם ומה ענין זה לכאן האם לא עשה עמהם חסדים גדולים מזה, גם שלא זכר כי אם מה יעץ בלק ומה ענה אותו בלעם ולא מה שעשה השם בענינו:

השאלה הרביעית באומרו מן השטים ועד הגלגל, והיא כי למה לא זכר מסעות אחרות כי אם אלו אף שמרחק הדרך בין השטים עד הגלגל קרוב הוא כי קרובים הם זה לזה, ואם נאמר שאומרו מן השטים חוזר לענין בלעם יקשה מאד אומרו עד הגלגל כי בלעם לא הלך לגלגל ולמה לא זכר מכל המקומות אשר כבשו בארץ ישראל כי אם הגלגל, הנה אם כן קצר בספור מופתי מצרים ובספור מופת המדבר ובספור כבוש הארץ:

השאלה החמישית באומרו במה אקדם ה' וגומר, שהדברים שהם בתחלת התוכחה באו בלשון השם יתברך מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי כי העליתיך וגו' עמי זכר נא וגו' והפסוקים האלה הם בשם ישראל במה אקדם ה' וגו' האקדמנו בעולות וגו' ומאמר הגיד לך אדם מה טוב אינו בשם האל ולא בשם ישראל כי אם בשם מדבר שלישי כמו שאמר ומה ה' דורש ממך וגומר והצנע לכת עם אלהיך ומה טעם החלופים האלה:

השאלה הששית באומרו על הרע כפים להטיב וגומר, והיא שאיך החליט מלת להטיב על הרע כפים ואיך קרא טוב או הטבה לשוחד שהשר שואל והשופט בשלום והגדול דובר הות נפשו ואם לא בחר ה' באלה והם תועבת נפשו איך אמר עליהם להטיב, והמפרשים פירשו להטיב לחזק ושהוא דרך צחות לאמר לשון על הפכו לענין אחר ושכן נאמר ההיטב חרה לך, והוא זר מאד כפי טבע הכתוב הזה וכמו שאבאר: והנני מפרש הכתובים באופן יותר השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להוכיח את ישראל ולומר אליהם שלא יאמרו שהשם יתברך פעמים יטיב ופעמים ירע ויתהפך כחמר חותם בענינם, לכן יוכיחם השם שתמיד היו מחשבותיו עליהם לטובה אם בהעלותו אותם ממצרים ובשלחו לפניהם הנביאים מלאכי שלום ובהצילו אותם ממלאך משחית ושלא בקש מהם עבודות קשות בהלאות אנשים ופזור ממוניהם כי אם הישר והטוב בעיני אלקים ואדם, ושהשם יתברך מתרה בהם פעמים רבות על ידי נביאיו שייטיבו מעלליהם ויפחדו מהחרבן והרעה העתידה לבוא עליהם והם לא אבו שמוע אבל היו תמיד מחזיקים ברשעתם בכל מיני החמס והגזל ומפני זה באו עליהם רעות פרטיות ועם כל זה לא נמנעו מחוקיהם הלא טובים וממשפטיהם לא יחיו בהם עד שמפני זה יבא עת פקודתם, אך אמנם לא תהיה בהם כלייה נצחית כי האל יתברך לא יעשה עמהם כלה בגלותם כי הנה שימרקו עונותיהם בגלות יצאו ממנו ואויביהם יבושו ויכלמו כי ישתו גם הם את כוס התרעלה והיתה ארצם לשממה, והאל יתברך ירעה את עמו בשבטו ויהיה נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו ישוב ירחמם ויתן אמת וקיום למה שנשבע ליעקב ולחסד שעשה לאברהם. וכמו שיתבאר כל זה בפירוש הפסוקים:

שמעו נא את אשר ה' אומר וגומר עד קול ה' לעיר יקרא. קשור הנבואה הזאת עם הקודמת אליה מבואר עם מה שזכרתי בכוונתה והוא שאחרי שהנביא ייעד על חרבן שומרון ועל חרבן ירושלם ויעד גם כן שאחר כך באחרית הימים ישובו ישראל ויהודה על אדמתם ויראו בנקמת אויביהם, חשש אולי שישראל יאמרו שהשם יתברך יתהפך אליהם מטוב עד רע יהפוך ידו כל היום פעם ילחם בהם ופעם ילחם להם כאדון מתחרט במעשיו משתנה במהו משתנה ולכן ייעודי הנביא מהם רעים ומהם טובים, לכך סמך הנבואה הזאת להגיד שתמיד היתה כוונת השם יתברך ורצונו להטיב להם ושלא שאל מהם עבודות קשות ולא הלאות אנשים כי אם הישר והטוב, ויוליד מזה שמאתם היתה הרעה והחרבן אליהם בעבור החמס שעשו בכפיהם לא מאת השם, וז"ש שמעו נא את אשר ה' אומר כלומר אחי ועמי בבקשה מכם שתשמעו את אשר הקדוש ברוך הוא אומר אלי

קום ריב את ההרים ותשמענה הגבעות קולך ואין הכוונה שיריב עם ההרים והגבעות כי הם גשמים דוממים בלתי בעלי נפש ואינם בעלי חטא ואיך יוכיחם אבל רוצה לומר שאני הנביא אוכיח ואריב את פשעי העם הזה וחטאתם בקול רם ועצום עד שישמעו ההרים והגבעות קולי, וכאילו אמר קום ריב את העם הזה בפני ההרים באופן שתשמענה הגבעות קולך והוא משל לעוצם הקולות ופרסומם שיהיה כל כך עד שאפילו הגבעות הבלתי בעלי נפש ולא חושים ישמעו אותם. וי"ת ההרים אבהתנא והגבעות אמהתנא כלומר שישמעו האבות שהם אברהם יצחק ויעקב והאמהות שרה ורבקה רחל ולאה הגמול שנתנו בניהם להשם יתברך על כל הטובה שעשה להם, ואמר הנביא הקדוש ברוך הוא אומר אלי שאני אעשה התוכחה והמריבה הזאת בשמי, (ב) אבל איני רוצה בזה אלא שהוא יתברך יעשנה והוא אומרו שמעו הרים את ריב ה' ר"ל כל מלכי העולם ושריהם ישמעו את ריב ה', והאיתנים מוסדי ארץ וכל סגניה כי ריב לה' עם עמו רוצה לומר כי הוא יהיה המריב והמוכיח ובשמו תהיה התוכחה לא בשמי, (ג) ולכן התחיל לעשות התוכחה והמריבה בשם האל באומרו עמי מה עשיתי לך והמפרשים פירשו מה הרעה אשר עשיתי לך ומה הלאיתיך מה מצוה צויתי לך שתלאה לעשותה. ולי נראה לפרשו בהפך מה עשיתי לך כמה מהחסדים והטובות עשיתי לך על דרך מה רב טובך (תהלים לא, כ) שיורה על גודל הדבר וכאילו אמר ועם ישראל יתוכח השם ויאמר עמי כמה עשיתי לך מהטובות והחסדים ואמנם מה הלאיתיך במצותי והטורח אשר טרחת בעשייתם זה ענה בי אתה בשמך כי אני אגיד מה עשיתי לך ואתה תגיד מה הלאיתיך ועשית בעדי.

פסוק ד

והתחיל בזכרון החסדים וסיפר אותם בשם האל באומרו כי העליתיך מארץ מצרים כלומר שאין עבד יוצא משם, ובזה רמז להם כל מכות מצרים אשר עשה ה' בהם ובאלהיהם כדי להוציא את ישראל משם, ובאומרו ומבית עבדים פדיתיך רמז להם לנסי הים שפדה אותם מידי המצריים האומרים מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו (שמות יד, ה) ורדפו אחריהם להעבידם וגם להורגם ולא היו ישראל נפדים ונגאלים בהחלט עד שראו את מצרים מת על שפת הים, והנה קרא את מצרים בית עבדים אם לפי שהיו בו בית ישראל עבדים או מפני שהמצריים היו בני חם שנאמר בו (בראשית ט, כה) עבד עבדים יהיה לאחיו ולכן קרא את המצריים עבדים, ואמנם כנגד נסי המדבר אמר ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים שמשה הוריד להם את המן הביא להם את התורה למדם והשרישם באמונות האמתיות, ואם אהרן שהיה מכפר בעד חטאתם ומלמד אותם

המצות כמו שלמדם ממשה, ואם מרים מלמדת לנשים וכן אמר המתרגם משה לאלפא מסורת דינין ואהרן לכפרא על עמא מרים לאוריא לנשיא, והיו אם כן שלשת האחים ההם מדריכים אותם אל השלימות האמתי: ובילמדנו אמרו ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים אמר הקדוש ברוך הוא בא וראה מה ביני לבין בשר ודם מלך בשר ודם ששלח שלוחים למדינה בני המדינה מספקין להם מזון אבל אני לא עשיתי כן ששלחתי לפניך שלשה גואלים ולא הייתם זקוקים לזון אותם אבל הם היו זנים אתכם המן בזכות משה ענני כבוד בזכות אהרן הבאר בזכות מרים, הנה הבינו הכתוב הזה שהוא כולל לכל הנסים אשר נעשו לישראל במדבר.

פסוק ה

ולפי שההזדכרות לחכמים ואנשי התבונה יהיה ברמיזת דבר מה מהענין שלא היה האדם זוכר לכן זכר השם חסדיו אלה בדרך קצור ורמיזה כדי לעורר זכרונם כמו שאמר עמי זכור נא:

ועוד זכר להם חסד אחר שעשה עמהם במקום נסתר שלא היו הם יודעים ממנו דבר והוא ענין בלעם והוא אומרו מה יעץ בלק מלך מואב ר"ל לגרש אותם מן העולם ומה ענה אותו בלעם בן בעור שהוא אמר לו מה אקוב לא קבה אל ושאר העתידות מכבוש הארץ ונצחון המלכים שזכר בנבואותיו שהכריחו השם לברך אותם בעל כרחו כדי שיתפרסמו לעמים שהיו על הארץ הטובות העתידות לבוא עליהם באופן שישמעו וימס לבבם, ואם כן באומרו ומה ענה אותו בלעם בן בעור כלל בו כל הברכות והעתידות שכלל בנבואותיו, ואומרו מן השטים עד הגלגל פרש"י מן השטים שחטאתם לי שם דעו צדקתי שלא מנעתי טובותיו ועזרתי מכם עד שהבאתי אתכם לגלגל וכבשתי לפניכם את הארץ. והראב"ע פירש במקום שהיה ראוי שתהיו קדושים להכנס בארץ אז חטאתם חטאה גדולה בשטים שהייתם כולכם עליה בני מות וחמלתי עליכם והבאתי אתכם אל הגלגל וקרוב הוא לדעת רש"י: ויותר נכון אצלי לפרש שמן השטים חוזר לומה ענה אותו בלעם בן בעור כלומר מה שיעץ בלעם את בלק בזנות בנות מואב בשטים וכאילו אמר ומה ענה אותו בלעם בן בעור ומה שענה אותו מן השטים ויחסר וא"ו במן השיטים על דרך שמש ירח, אבל מה שאמר עוד עד הגלגל דעתי הוא שהוא חוזר למעלה כאילו אמר כי העליתיך מארץ מצרים עד שבאתם עד הגלגל שבזה כלל כל מה שאירע להם במדבר שהוא כולו מה שכלל באומרו מה עשיתי לך. והיה סוף דבריו למען דעת צדקות ה' כלומר הנה זכרתי לך כל זה למען תדע צדקות ה' אשר עשה עמכם:

ובפרק קמא דברכות (ז, ע"א) דרשו חכמים ז"ל מאי דכתיב למען דעת צדקות ה' אמר רבי אלעזר אמר הקדוש ברוך הוא לישראל עמי דעו כמה צדקות עשיתי לכם שלא כעסתי כל אותם הימים של בלעם שאלו כעסתי כל אותם הימים לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט והיינו דקאמר בלעם לבלק (במדבר כג, ח) מה אקוב לא קבה אל ומה אזעום לא זעם ה' מלמד שאותו היום לא זעם, ולא היה דעת הקדושים האלה שהיה הקדוש ברוך הוא מתכעס כי כעס בחיק כסילים יבוא והוא הפעלות גשמי ולא יפול בו יתברך חלילה, אבל רצו שהש"י באותם הימים לא רצה לנהג אותם במדת הדין ולא הביט און ביעקב שלא פנה אל פשעם אבל ישב תמיד בעדם על כסא רחמים לרחם עליהם ומפני זה בלעם לא היה יכול להרע להם, כי הוא קוסם היה ומגיד מה שיורו המערכות העליונות ובראותו שאין כח העליונים שולט על ישראל בחמלת השם עליהם לא היה בו כח להגיד רעתם שהיא היתה קללתו באמת כדברי הראב"ע עם היות שבלק וקלי דורו היו חושבים שהיה כחו בפיו ואשר יאור יואר וזהו ענין בלעם שזכר הנביא כאן: והנה לא זכר להם כבוש הארץ לפי שהיה דעתו לגרשם ממנה, ואחרי שביאר חלק תוכחת השם אשר נכלל במאמר מה עשיתי לך זכר החלק האחר מתשובת העם שכלל באומרו ומה הלאיתיך.

פסוק ו

ולפי שאמר ענה בי שישראל יענה ויגיד אותו לכן אמר הנביא בשם ישראל במה אקדם ה' רוצה לומר במה אתרצה אל אלהים ואכף רוצה לומר אהיה כפוף ומשתחוה לפניו כמנהג המביא מנחה לאדוניו, האם אקדמנו בעולות ויהיו מעגלים בני שנה שהם היותר טובים ונבחרים, (ז) או אם ירצה השם באלפי אלים או ברבבות נחלי שמן למנחות, או אם ירצה שאתן בכורי בעבור פשעי כלומר שלא תספיק לי קרבן הבהמות והמנחות כי אם לעשות עולה וזבח מבני ומפרי בטני כדי לכפר על חטאת נפשי שבעבור הפשע שהוא היותר גדול מהעונות אתן הבן הבכור היותר אהוב ובעבור החטאת שהוא היותר קטן אתן פרי בטני שאינו בכור ואינו כל כך חשוב לפני. ואמר כל זה להודיע ששורת הדין היתה נותנת שהעבד הסכל שמרד במלכו המטיב עמו תכלית הטובות גם כי יתן כל הון ביתו ובניו ובנותיו לכפר חטאו בוז יבוזו לו.

וי"מ האתן בכורי פשעי אם אומר לתת בכורי ולהקריבו עולה הנה זה יהיה פשעי כי הוא זמה והוא עון פלילי ואין ראוי אם כן לעשותו, ואם אתן פרי בטני לזבח ולקרבן הנה יהיה זה חטאת נפשי ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת, וכאילו אמר שהנה כל זה לא היה בלתי ראוי שיצוה השם לעשותו כדי למחול ולסלוח לעמו אבל לא בחר ה'

באלה כדי שלא יעמיס עבודתו על עבדיו וצוה אותם בלבד בדברים קלים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ומפני זה השיב הנביא על דברי העם באומרו (ח) הגיד לך אדם מה טוב כלומר אתה בן אדם ראה דבריך טובים ונכוחים כי כן היה ראוי כפי השכל שתעשה מהעולות והזבחים והמנחות וקרבנות הבנים והבנות להתרצות לבוראך אבל הקב"ה כבר הגיד לך בן אדם מה טוב ר"ל מהו המעשה הטוב בעיניו ומה ה' דורש ממך שתעשה והוא ההכנע למצותיו, וכמאמר שמואל הנביא (שמואל א' טו, כב) הנה שמוע מזבח טוב, וביאר שהוא אם במצות המעשיות עשות משפט וזהו במה שבין אדם לחברו כמו נזקי ממון ונזקי הגוף ודברים אחרים והעריות בכלל שגם כן נאמר בהם (ויקרא יח, ד) את משפטי תעשו וגם כן אהבת חסד במקום שצריך ליכנס האדם לפנים משורת הדין, ובענין האמונות והצנע לכת עם אלהיך רוצה לומר שבלבבך ובנפשך שהוא הנסתר והצנוע שלא יראהו אדם תלך עם אלקיך באמונת תורתו ואמונתו ואהבתו לא לבד בנגלה ובקרבן תשים ארבך באמונותיך אבל שבנסתר שלך ובצניעותך אחרי ה' תלך ובו תדבק, גם רמז בצניעות שלא תעיז פניך לדרוש מה למעלה ומה למטה ולספק בשרשי האמונות ברשעים הפלוסופים אבל תאמין בתמימות וצניעות תלך אחרי אלהיך ואל תסור מאחריו: ועם מה שפירשתי בזאת הפרשה הותרו ה' השאלות ראשונות:

פסוק ט

קול ה' לעיר יקרא וגומר עד אללי לי כי הייתי וגומר. הפסוק הזה קול ה' לעיר יקרא הוא בכל א' מחלקיו זר מאד בפירושו, אם באומרו קול ה' לעיר יקרא שפירושו שהיו נביאי השם מדברים ומכריזים על ירושלם או על שומרון, והוא אצלי מאמר בלי צורך הלא ידענו שכל הספר הזה נבואות הנביא הם. גם אומרו ותושיה יראה שמך אם נפרש שיחס הראייה לתושיה היה ראוי שיאמר ותושיה תראה שמך כי התושיה תכונה בשם נקבה כמו ותושיה נדחה ממני, גם כי התושיה אין לה עינים לראות והשם אינו דבר נראה, ואם נפרש ותושיה ואיש תושיה על דרך ואני תפלה כמ"ש הראב"ע עדיין יקשה מה ענין זה המאמר שאיש התושיה יראה שם האל ית' ויותר היה ראוי לומר ישמע שמך, והמתרגם פירש יראה שמך מלשון יראה כאלו אמר יראי שמך. גם אומרו שמעו מטה ומי יעדה פירשו שמעו הפורענות אשר יעד השם לבא עליכם ושכינה הפורענות בשם מטה לפי שהמטה הוא שבט שמכים בו, ופירשו ומי יעדה על השם יתברך שיש בידו יכולת להביא מה שיעד, וי"ת ישמע מלכא ושלטוניא וכל עמא דארעא.

והנראה לי יותר נכון בפירושו הוא שאחרי שהנביא זכר למעלה סמוך לזה מה טוב ומה ה' דורש מהם שהוא עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם השם, אמר כנגד בני

יהודה וירושלם שהם בייחוד היה ראוי שישמרו שלשת הדברים האלה אשר זכר לפי שקול ה' לעיר יקרא רוצה לומר שמצות השם ואזהרותיו קולו ונבואתו לעיר הידועה שהיא ירושלם יקרא רוצה לומר בעצם וראשונה תבא הנבואה שמה באמצעות בית המקדש הארון והכרובים שהיו מקור לנבואה, ומלבד מעלת הנבואה שנמצאת בעיר ההיא יותר מבכל ערי ישראל וכל שכן יותר מבכל ערי הגוים וכמו שאמר (תהלים פז, ב) אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב, הנה מלבד זה אוירא דירושלם מחכים והמקום ההוא בטבעו נכון לחכמה ולשלמות מאד מאד ועל זה אמר ותושיה יראה שמך רוצה לומר שמך שהוא ירושלם שהוא שם המקום והעיר אשר זכר אותו שם שמך יראה ויכוין לתושיה שהיא החכמה לפי ששם ירושלם ענינו יראה שלם כמו שאמרו חכמים ז"ל (ב"ר נו, י) שנקראת ירושלם על שם ה' יראה שאמר אברהם (בראשית כב, יד) ועל שם שלם שקראה כן מלכי צדק כמו שאמר (שם יד, ח) ומלכי צדק מלך שלם, הנה אם כן שם המקום הזה שהוא ירושלם יראה וירמוז התושיה וכאילו אמר בזה שירושלם היתה עיר הנבואה וקול השם והיתה עיר החכמה גם כן ולכן שמעו מטה רוצה לומר שמעו מי הוא האיש שהוא מטה ומעוות קול ה' שזכר ומי הוא המטה עצמו מעשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם השם ומטה הוא מלשון עוות כמו אחרי רבים להטות (שמות כג, ב) לא תטה משפט (דברים טז, יט) אל יטך (איוב לו, יח), עיניהם ישיתו לנטות בארץ (תהלים יז, יא), כקיר נטוי (שם סב, ד), וביחזקאל (יחזקאל ט, ט) והעיר מלאה מוטה, ואם יש מי יעדה לאותה תושיה או לאותה הנהגה אלהי שיחדה לעצמו על דרך ואם לבנו ייעדנה, או יהיה ומי יעדה מי יעד הגזרה לבוא עליהם כדברי המפרש שהוא באמת ר"ל המטה קול ה' ומעוותו להפך מה שצוה הוא הרשע באמת והראוי לעונשים רבים ומי שיעדה התושיה לעצמו ינצל מזה.

והתחיל לבאר איך היו כולם מטים קול השם ומה שדרש מהם ושאין איש שיהיה מיעד לעצמו תושיה, (י) באומרו עוד האיש בית רשע רוצה לומר הנה כל איש מאנשי העיר הזאת מלבד שהוא רשע בפני עצמו כפי מעשיו הנה גם כן איפת רזון זעומה, וקרא איפת רזון האיפה הקטנה שהיא רזה וחסרה ואמר זה כנגד עשות משפט שלא היה ביניהם כי אם עוול במדה במשקל ובמשורה. וי"ת עוד האיש בית רשע לפי שבמלת האש אין יו"ד בין האל"ף והשי"ן פירשו כמו היש כלומר ראו היש עוד בבית רשע אוצרות רשע והנקודה לא תסכים עם פירושו אלא שהאש הוא כמו האיש, ואולי שנכתב חסר האש להגיד שבית הרשע תאכלהו אש לא נופח, והראב"ע פירש האיש הנכבד בעיר עודהו

מחזיק ברשעתו כי אחר ששמע זאת הקריאה יש עדיין בביתו בבית רשע אוצרות רשע ממון שקבץ ברשע ואיפת רזון חסרה שהיא זעומה להשם.

פסוק יא

ואומרו האזכה במאזני רשע פירשו המפרשים שהוא כאילו אמר והאיש ההוא היה לו להשיב אל לבו ולומר האזכה במאזני רשע, ולי נראה שאין ליחס בכתוב חסרון הדברים האלה ושהאזכה הוא דבר הנביא כאילו אמר האם אפשר שאני עם היותי נביא לה' אזכה במאזני רשע ובכיס שבו אבני מרמה שהם המשקלות שאינן ישרות וכמו שאמרה תורה (דברים כה, יג) לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה, באמת הוא בלתי אפשר שהאיש אפילו היותר שלם שבעולם יזכה כשימצאו עמו מאזני רשע ואבני מרמה כי הוא זמה והוא עון פלילי משחית כל שאר השלמיות כ"ש כשיתחבר העון הזה עם שאר הפשעים שזכר בהם.

פסוק יב

ואחרי שביאר שלא היה בהם סוג עשות משפט ביאר שגם כן לא היה בהם הסוג האחר מן אהבת חסד אבל היה בהם החמס שהוא הפך החסד, שלא די שהגנבים והלסטים למלא נפשם כי ירעבו יעשו חמס וריב בעיר אבל גם בירושלם הקדושה אפילו עשיריה שאינן צריכין לדבר מלאו חמס ואם כן לא קיימו אהבת חסד. ולענין האמונות האמתיות שאמר והצנע לכת עם אלקיך אמר ויושביה דברו שקר ולשונם רמיה בפיהם ר"ל שדברו בה' ויאמרו לא הוא או עזב ה' את הארץ שהם שקרים בחוקו ית' והוא ע"ד מאמר הנביא והמה דברו עלי כזבים.

פסוק יג

ואמר כמו שאתה עשית חמס ועוול והחלית לבב העשוקים העניים והאביונים גם אני החלתי הכותך ר"ל החליתי וצערתי אותך בהכות אותך מכה קשה עד שאביא השוממות והחרבן על עונותיך אלה וזהו השמם על חטאתיך, (יד) וביאר החוליים שהדביק בהם באומרו אתה תאכל ולא תשבע ולא יהיה זה לחוסר המאכל ומיעוטו אבל לפי שישחך בקרבך ומלת ישחך היא מלשון הכנעה ושפלות כמו כי שחה לעפר נפשנו (תהלים מד, כו), יאמר שיהיה הכח המעכל ובכלל כח הזן בקרבם שח ונכנע ובלתי פועל כראוי לשנות המזון לטבע הניזון ולכן אף על פי שיאכל לא ישבע וכן תהיה מקללתך שתסג ולא תפליט והמפרשים עשו תסג בסמך כמו שי"ן ופירש רש"י תשיג את אויביך המוליכים בניך ובנותיך בשבי ולא תפלטם ואם תפלטם סופם לחרב. והרב רבי אברהם בן עזרא פירש תשיג להריון ולא תפליט רוצה לומר לא תוליד. ונראה לי שתסג אינו כמו תשג

אבל הוא מלשון סוגה בשושנים (שיר השירים ז, ג) כלומר שיהיה לנשים סתום בבית רחמיהן בליחות רעות מקיפות ומסתמות אותה ולכן לא תפליט ולא תוליד כי כאשר יהיה אותו חדר מהרחם שבו יתילד העובר מוקף ומלא מליחות רעות לא תוכל האשה לקבל ההריון, וזכר שאותם שתלדנה תהיה אחריתם רעה כי יפלו הבנים בחרב האויבים.

פסוק טו

וכן יהיה מקללתך שאתה תזרע ולא תקצור אתה תדרוך הזית ולא תסוך שמן ותירוש ולא תשתה יין.

והסתכל בעונשים האלה ותראה שבאו מכוונים כנגד עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת אשר זכר שלא היו שומרים, כי כנגד חטא האמונות שלא שמרו הצנע לכת עם השם והמה דברו עליו כזבים ולשון שקר שהוא היותר קשה היה מעונשם מה שאמר השמם על חטאתיך כלומר אתם אמרתם עזב ה' את הארץ גם אתם תעזבו את הארץ ותסחו ממנה ותבאו לידי שוממות וחרבן. ומפני שלא שמרו עשות משפט והיתה להם איפת רזון ומאזני רשע ואבני מרמה אמר אתה תאכל ולא תשבע כי גם כן יהיה מאכלם לרזון ולא יהיו להם בנים אף על פי שיזדווגו לנשיהם כמו שהם לא היו נותנים בכל דבר חקו ומשפטו כראוי. ואמנם כנגד החמס אשר חמסו העניים יחמסם השם בגורן וביקב עד שלא ישאר להם דבר.

פסוק טז

וזכר הנביא מרשעתם שעם כל זה שהיה מיעד אליהם לא ישמעו לו אבל תמיד ישתמר חוקות עמרי וכל מעשה בית אחאב, כי עמרי היה מלך ישראל אביו של אחאב, והם רוצה לומר האב והבן הרשיעו לעבוד עבודה זרה ומלכי יהודה למדו ממעשיהם ועל זה אמר ותלכו במועצותם למען תתי אותם לשמה ויושביה לשרקה כלומר שיהיה זה סבה שתהיה ירושלם לשמה ויושביה ילכו בגלות וישרקו עליהם אויביהם, ואומרו וחרפת עמי תשאו פירש רש"י אתם תקבלום עון החרפה שאומות העולם מחרפין את עמי שצויתי אותם לא יהיה לך איפה ואיפה והם אינם שומרים: ורבי אברהם בן עזרא פירש חרפת מה שהייתם מחרפים עובדי השם תשאו עליכם ושהוא על דרך וחרפה לא נשא על קרובו (תהלים טו, ג), ויותר נראה לפרש שבעבור שהיתה התוכחה והייעוד הזה למלכות יהודה שתהיה לשמה כמלכות שומרון בגלות השבטים שקדם לגלות ירושלם לכן אמר וחרפת עמי תשאו רוצה לומר חרפת עמי עשרת השבטים שהלכו בגלות והיתה ארצם נשמה תשאו אותם גם אתם בני יהודה כי תלכו בגלות ותשמם ארצכם כמו שקרה להם, גם אפשר לומר שהוא על דרך מה שאמר יחזקאל (יחזקאל כ, לב) והעולה על

רוחכם היה לא תהיה וגומר וענינו אל תחשבו שבגלותכם תהיו כמשפחות הגוים לעבוד עץ ואבן ולא יזכר שם ישראל עוד כי על כל פנים חרפת עמי תשאו שיעמוד זרעכם ושמכם ותמיד יאמרו לכם לאלף דור עם ה' אלה ומארצו יצאו על כל רעתם אשר עזבוהו:

פרק ז

פסוק א

אללי לי וגומר עד יום לבנות גדריך. לפי שאמר למעלה שמעו מטה ומי יעדה שהוא כמו שפירשתי שישמעו המטה עצמו מדרך האמת וקול השם יתברך וכן ישמעו מי הוא אשר יעדה הנבואה התושיה לעצמו וביאר עד כה חלק שמעו מטה, בא הנביא בפרשה הזאת לבאר גם כן חלק ומייעדה ולהודיע שאפילו אחד לא היה בארץ שתושיה ומצות השם יעד לעצמו, וזהו אללי לי רוצה לומר אוי לי שעמדתי לנביא בעת הזאת שאין חסיד ואין צדיק בדור הזה כי נשארתי בדורי כדבר המועט הנשאר אחר שלקטו ואספו פירות הקיץ וזהו אומרו כי הייתי כאספי קיץ וכמו שכתב רש"י אינו לשון פעל אלא לשון מפעל כמו אוסף החסיל כאסיפות קיץ, וכן כעוללות בציר אין אשכול רוצה לומר שנשארו בגפן אחר שכלה הבציר עוללות לא אשכול שלם לאכול והוא דבור המשלי. והנמשל כי אין חסיד וישר בכל הארץ ולא נשאר בה כי אם הנביא הזה וצדיקים מספר יהיו ונער יכתבם כעוללות הכרם, ואמר בכורה אותה נפשי כלומר לא הייתי אני מתאוה כי אם בכורה והיא תאנה טובה המתבשלת בעתה אותה אותה נפשי כלומר להיות בזמן החסידים הראשונים שהיו שלמים וכן רבים, (ב) לא עתה שאבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין לפי שכולם לדמים יארובו איש להרוג את אחיו ולגזלו, וכן בפעל איש את אחיו יצודו חרם רוצה לומר יצודדו אותו בחרמו ובמכמרתו כי חרם הוא כמו רשת כמו משפט חרמים:

פסוק ג

ואומרו על הרע כפים להטיב פירש רש"י בתמיהה כאומר על הרע אשר בכפיכם אתם מקוים שייטיב לכם השם יתברך, אבל לא נזכר בכתוב שם האל יתברך ואיך אם כן תפורש עליו מלת להטיב, והרב רבי אברהם בן עזרא פירש בשם רבי מרינוס שהוא על דרך ותהי להם הלבנה לאבן (בראשית יא, ג) רוצה לומר תחת אבן וכן על הרע כפים רוצה לומר וכל זה יבא לכם לפי שהרע כפים הוא לכם תחת היטיב ועם היות השמוש אשר זכר ללמד הנה אין ענין הכתוב להודיע זה, והרב רבי דוד קמחי פירש יתנו דעתם על הרע בכפיהם להיטיבו ולחזקו ושאמר להטיב על החזוק, וגם הוא כאן דרך צחות

לאמר לשון על הפכו לענין אחר כמו כי ייטיב אל אבי את הרעה עליך (שמואל א' כ, יג) וכן ההיטב חרה לך על הקקיון (יונה ד, ט) וכבר בארתי בנבואת יונה שהוא זר מאד שתאמר הטבה על בהפך מהות הלשון, ומאמר יונתן כי יטיב אל אבי אינו ראיה לפי שענינו כאשר יהיה טוב בעיני אבי להביא רעה עליך אגלה אזנך, וכן ההיטב חרה לך שנאמר ביונה כבר פירשתי במקומו שהוא מענין הטבה ממש, וכן טובם כחדק ישר ממסוכה פירשו רש"י על דרך התרגום טבא דאית בהון קשי למיפק מן ידיה כדמן חדקא ר"ל הטוב קשה לצאת מידי השופט האלה כמו מן הקוץ הנסבך בצמר ומסוכה כמו הסר מסוכתו יום מצפיך יום שאתה מצפים בו לטובה תבא פקודתכם, וקרוב לזה פירשו שאר המפרשים ואתה רואה כמה מהדוחקים יש בפירוש הפסוקים כפי דרכם.

ולכן נ"ל בפי' הכתובים האלה שבעבור שאמר שכולם לדמים יארובו איש את אחיהו יצודו, ביאר שכאשר העשוק והגזול או גואל הדם ילך לבקש משפט משפיכות הדמים או החמס והגזל שנעשה לו להטיב ולתקן על הרעה כפים אשר עשו לו אז בעלי המשפט הם יותר גוזלים וחומסים אותו, ולפי שבעלי המשפט הם אם שר העיר או המלך שהוא ראש המשפט ואם השופט שהוא תחת יד השר לדון הדינים ואם עורך הדיינים המליץ משפט כל אחד מהכתות זכר שלשתם, וזהו אומרו על הרע כפים להטיב כלומר וכאשר יבואו על הרעה כפים שנעשה להטיב ולתקנו במקום המשפט הנה השר שהוא אדון העיר או המלך שואל השוחד והשופט שהוא הפוסק את הדין בשלום ר"ל כל מאוייו שישלמו לו שכר משפטו אשר הוא עושה והגדול שהוא המליץ ועורך את הדין דובר הות נפשו הוא ר"ל הוא אומר שמליץ את הדין והוא אינו דובר אלא הות ועזות נפשו, ובזה האופן שלשתם השר והשופט והגדול המליץ יעבתוה כלומר שלשתם עושים קליעה של חטא כעבותות העגלה חטאה שהעבות משולשת היא משלשה חוטין, וכ"פ רש"י מלת ויעבתוה ומדברי חז"ל הוא ולא ידעתי למה זכרו הרד"ק בשם אביו:

פסוק ד

ואומרו טובם כחדק ישר ממסוכה וגו' ענינו טובם של אלה השר והשופט והגדול ומשפטם אשר יעשו לא יגיע לאדם כי אם בהפסד גדול בצער וכאב רב, והוא כמו החדק שהוא הקוץ הישר שנכנס ביד הנוגע בו ממסוכה והוא גדר הכרם כי הקוץ הישר יותר מזיק לפי שיכנס ביד נוגעו מן הקוץ העקום שלא יכנס ביד מהרה, והענין בזה המשל שא"א לאדם להכנס לאכול את הענבים כי אם כשיכנס תחילה החדק הישר ההוא מהמסוכה בידו, וכן השר והשופט הגדול לא יצא הטוב והמשפט מהם כי אם בלקחם השוחד שהוא כקוץ מכאיב לבעל המשפט. ואפשר עוד לפרש טובם כחדק

ישר ממסוכה שהטוב שבאלה הוא כמו החדק שהוא הקוץ הרע המכאיב והישר מאלה הוא רע ממסוכה שהיא גדר הכרם העשוי מן הקוצים שעליהם אמר טובם, וישר כלומר הטוב והישר מן האנשים האלה הוא רע ומזיק ומכאיב לנוגעים בו, ועליהם אמר יום מצפיך פקודתך באה ר"ל ביום שהם מצפים לך שתתן להם השוחד והמתנה באמת הם משתדלים להשלים רצונך ופקודתך במה שאתה שואל ודורש מהם מיד באה אבל אם כבר קבלו ואינם מצפים עוד למתנתך לא תבא פקודתך ולא יעשה משפטך, ועל זה באמת אמר מצפיך לא על נביאי ה' ולא על נביאי השקר כדברי הרד"ק כי אם על השר והשופט והגדול אשר זכר היושבים על מדין להטיב על הרע כפים, אבל עתה כשתשומם הארץ ותחרב תהיה מבוכתם כי אז לא יהיה להם לגזול בדבר המשפט ויהיו נבוכים בארץ והותרה עם זה השאלה הששית:

פסוק ה

ובכלל אמר הנביא שאין ראוי להאמין ברע רומז אל השופט ואין לבטוח באלוף שהוא השר, וגם אין ראוי לדבר מהם רע בין איש לאשתו כמ"ש (קהלת י, כ) גם במדעך מלך אל תקלל וגו', אבל אתה משוכבת חיקך שהיא אשתך שמור פתחי פיך מלקללם, והראב"ע פירש כי כנגד הנשים אמר אל תבטחו באלוף שהוא אלוף נעוריה וכן יזהיר האלוף שהוא הבעל משוכבת חיקך שמור פתחי פיך, וענינו להגיד שהיה הדור כ"כ מושחת שאין ראוי שיבטח האיש באשתו ולא האשה בבעלה עם היותם לבשר אחד ונכון הוא.

פסוק ו

וזכר שלא די אלה הבעל ואשתו שהם שוים אבל ג"כ בן מנבל אב וגו' וכלה בחמותה אין לך שתאמר שכלה בחמותה כן דרכו של עולם בכל דור לפי שלא כיוון הנביא בתוכחתו זאת לאמר כי אם שבהיות כלה בחופתה שהיא אז אוהבת ומנשקת ידי חמותה כאילו היא בתה באמת ורשעת הדור גם בהיותה כלה היא מנבלת בחמותה, ואמר שלא די אלה כולם שיבטחו בקורבתם אבל גם מהמשרתים והעבדים ראוי שישמר לפי שאויבי איש אנשי ביתו. והכלל בכל זה שישר באדם אין ואבד חסיד מן הארץ ואין מי שיעד לעצמו התושיה ומצות הש"י.

ובמסכת חגיגה פ"ב (טז, ע"א) דרשו אל תבטחו ברע אין רע אלא יצר הרע שנאמר (בראשית ח, כא) כי יצר לב האדם רע מנעוריו ואין אלוף אלא הקב"ה שנאמר (ירמיה ג, ד) אלוף נעורי אתה יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו מעידים עליו שנאמר (חבקוק ב, יא) כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה. ובפ"ק דתענית (יא, ע"א) אמרו נשמתו של אדם מעידה בו שנאמר משוכבת חיקך שמור פתחי פיך אי זהו דבר שהוא בחיקו

של אדם זו נשמה: ובמכילתא אל תאמינו ברע זה הקב"ה שנאמר (משלי כז, י) רעך ורע אביך אל תעזוב.

וכפי דרכם בדרשה הזאת נוכל לפרש הפסוקים האלה באופן אחר שאמר בתחילה יום מצפיך פקודתך באה רוצה לומר היום אשר יעדו אליך הצופים שהוא בפקודתם ועונשך הנה באה אותה פקודה ואתה תהיה מבוכתם של השרים והשופטים והגדולים שזכר, ואמר כנגד ישראל אל תאמינו ברע רוצה לומר אל תתנצלו מרעתכם ואל תאמינו שיהיה לכם התנצלות ברע שהוא היצר הרע שהביא אתכם לחטוא, ולא תבטחו גם כן באל יתברך שהוא רע שלכם ואלוף נעורכם שלא יתן אתכם לגלות ולחרבן, ולא מענין הנשמה העליונה אשר בכם שבזכותה יהיה לכם שלום שמור פתחי פיך ולא תדבר דבר מהטענות האלה לפי שאתה מרדת באלהיך שהיית בנו והיה לך לכבדו כי בן יכבד אב ולא עשית כן אבל בן שהוא מישראל מנבל אביהם שבשמים וזה כנגד האלוף שזכר, ולענין הנשמה אמר בת קמה באמה וכלה בחמותה רוצה לומר שהנשמה עצמה אשר בהם גם היא חטאה כנגד התורה אשר עזבה שהיא אמה המגדלת אותה וכנסת ישראל שהיא כלת השם יתברך קמה כנגד תורתו שהיא חמותה, ולענין היצר הרע אמר אויבי איש אנשי ביתו והאיש הוא האדון הקב"ה כמו שאמר (שמות טו, ג) ה' איש מלחמה וכאילו אמר שכל איברי הגוף שהם אנשי ביתו הם אויבי השם ושורת הדין נותנת שאויבי ה' יכלו. ואולי אמר אנשי ביתו על בני יהודה שהם אנשי ביתו של הקדוש ברוך הוא השוכן במקדשו בירושלם והם שהיה ראוי שיאהבוהו ויעבדוהו להיותם אנשי ביתו הם אויביו יותר. ואמר הנביא שעם היות שהשכל הישר כן הוא אומר שאל תאמינו ברע ואל תבטחו באלוף האל יתברך כי לא יעבור על חטאתו עם כל זה (ז) אני בה' אצפה שהוא רחמן ואוחילה ואקוה לאלהי ישעי שעם כל כובד פשעי לא יעשה בי כלייה אבל יאמר די לצרתי וישמעני אלהי בקראי אליו מצרתי, (ח) ולכן אל תשמחי אויבתי במפלתי, ואין ספק שלא אמר אויבתי בלשון נקבה יחידה כי אם כנגד רומי הרשעה שנתארך גלות ישראל ברשותה כמה וכמה מן השנים והיא היתה אויבת ישראל באמת לפי שנתראה לה בראשונה כאוהבת ואחרי שבטחה בה מלכות יהודה רומי המרשעת גברה עליה ונהפכה לה כאויבת והיא החריבה את ירושלם ושרפה בית ה' וגלה את עמו ולכן קראה בהחלט אויבת, גם כי בגלות עשתה מלכות אדום בבני יהודה כמה מהרעות והשמדות וגם באמונותיה נעשה לה אויבת ולכן אמר אל תשמחי אויבתי לי ר"ל אל תשמחי אתה האויבת שלי על מפלתי כי אף על פי שנפלתי בגלותי אקום ואצא ממנו, ואף על פי שעתה אשב בחשך ה' אור לי כשיגאלני וכמו שאמר ישעיה (ישעיה ס, ב) ועליך יזרח

ה'. ולפי זה הפירוש שהסכימו בו המפרשים יהיה נפלתי עבר וקמתי ישמש במקום עתיד כאלו אמר אקום. והיותר נכון בעיני ששניהם נפלתי וקמתי הם מן העבר ויאמר אל תשמחי אויבתי לי על הגלות אשר אני בו בחשבך שלא אצא ממנו עוד אחרי שכבר חרה אף השם בי כי הנה כבר נפלתי פעמים רבות בגלויות אם במצרים ואם בבבל וקמתי מאותה נפילה ויצאתי מהגליות ההם, וכן יהיה עתה שאף על פי שאשב בחשך ה' יהיה אור לי ואחר הלילה החשוכה יבא האור המאיר כמו שהיה בשאר הפעמים כי הנה לא היתה נפילתי מקרית אבל השגחיית עונש מעונותי ויש לו זמן וגבול ולכן בקומו יגאלני הם אמת שבגלותי זה (ט) זעף ה' אשא כי חטאתי לו, האמנם אין זה נצחיי אלא עד שיריב ריבי רוצה לומר עד שיריב בי הריב והעונש אשר הייתי חייב לסבול כפי עונותי וזהו גם כן ועשה משפטי כלומר המשפט הראוי לעשות בי, וכאשר ישלם מעשות זה אז יוציאני לאור מחשך גלותי והוא כנגד כי אשב בחשך ואז אראה בצדקתו שאראה הצדקות והחסדים שיעשה עמי. והמפרשים פירשו עד אשר יריב ריבי עם הגוים שהחריבוני ולחצוני ועשה משפטי שיקח נקמתי מהם ואז יוציאני לאור ואראה בצדקה אשר יעשה עמי עוד, (י) ותראה אויבתי רומי ומלכות אדום את תשועתי וגאולתי ואז תכסה בושה רוצה לומר ממה שהיתה אומרת אלי בגלותי איה אלהיך, וגם עיני תראינה בה ר"ל באותה אויבת ומה שתראינה בה הוא שעתה מלכות אדום למרמס כטיט חוצות:

פסוק יא

יום לבנות גדריך וכו' עד סוף הנבואה והספר הזה. הפסוק הזה יום לבנות גדריך יום ההוא ירחק חוק פרש"י שמוסב על האומרה אלי כאילו אמר ועוד היא אומרת אלי יום לבנות גדריך שאת מצפה לו אותו היום חק זמן גאולתך ירחק ויארך ולא יבוא לעולם, והנביא השיב ע"ז המאמר יום הוא ר"ל אותו היום שאתם מלעיגים עליו לאמר בטל והלך לו יום הוא שמור ונצור ולא בטל ועדיך האויב יבא להחריבך. והרב רבי אברהם בן עזרא פירשו על ישראל יום לבנות גדריך כאשר יבא היום שהשם יתברך יבנה גדריך אז ירחק חק שלא תפרע עוד חמס שהיית נותן בגלות חק לאויביך, וקרוב לזה תרגם יונתן בעידנא ההיא יתבטלון גזירת עממיא. ול"נ שרמז בזה למה שפירשתי פעמים שיעלו בני אדום כלל הנוצרים לכבוש את ירושלם אשר היתה מימי קדם אחרי שהחריב טיטוס את ירושלם בידיהם ולקחוה הישמעאלים מהם ומלכות אדום יעלה שמה לבנות בה גדריהם, ולא יהיה הדבר במחשבותיהם כי הנה היום ההוא ירחק חק רוצה לומר החק שהיה בידיהם לכבוש אותה שאר הפעמים שעלו עליה ירחק מהם אותו החק והמנהג שהיה להם לכבוש ירושלם ולמשול עליה.

פסוק יב

וביאר איך ירחק מהם החק ההוא באומרו יום הוא ועדיך יבא רוצה לומר יום מיוחד ורשום הוא היום לה' ועדיך האויב יבא היום ההוא עד צואריך יגיע. וזכר שיבואו על מלכות רומי מלכיות אשור ובני המזרח וזהו למני אשור שהוא כמו מן אשור והוא על דרך מני מכיר מני אפרים (שופטים ה, יד), וערי המצור אחשוב שהם לחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי וכבר זכר יוסף בן גוריון שהאומות אשר בערים ההם סגר עליהם אלכסנדרוס מוקדון בהרים שלא יצאו משם ועתה יעד הנביא שהם יצאו ויבואו על האויב' הזאת, ואומרו ולמני מצור ועד הנהר רצו שגם כן יבואו עליהם עשרת השבטים שהיו שם במצור ובגלות וכל שאר העמים אשר בצד הצפון והמזרח עד הנהר שהוא נהר פרת שבין ירושלם ובבל כולם יבואו עליהם, ולפי שהנוצרים יעמדו מהם על הים באניות סמוך לארץ ישראל ומהם שכבר יצאו ביבשה לכן זכר ראשונה העמים שיבואו עליהם בדרך היבשה מני אשור וערי מצור ולמני מצור, וכן ניבא שיבאו על אותם שיעמדו באניות על הים גם כן גוים עצומים בדרך הים וזה אומרו וים מים רוצה לומר ועל הים יבואו מהים ומהר ההר כלומר וגם מיושבי ההרים יבואו עליהם ויש מפרשים ולמני מצור שהוא מצרים (יג) והכלל שארץ ישראל אשר בה תהיה המלחמה ושיתרבו בה העמים תשאר שממה על יושביה שהם האומות היושבות עליה מפאת מלחמתם אלו באלו ויהיה זה כולו בסבת פרי מעלליהם אשר הרעו לישראל, אמנם י"ת והיתה הארץ לשממה על ארץ האומות שתהיה שממה על הרג יושביה וחרבנם וגם נכון הוא:

פסוק יד

וכבר זכרו חכמים ז"ל בספרי שתמיד היה דרך הנביאים לחתום נבואותיהם בנחמות כמו שראינו במשה שמפני שהרבה בדברים קשים לישראל חתם בדברי נחומים וזאת הברכה (דברים לג, א), וכן זכרו משאר הנביאים אחד לאחד שלא היה נביא מהם שחתם נבואתו ברעת ישראל כי אם בנחמתם או במפלת אויביהם, וכן מיכה אחרי תוכחותיו וייעודיו הרעים הביא נחמותיו אלה ועשה תפלתו לשם יתברך רעה עמך בשבטך רוצה לומר ה' אלקינו רעה עמך ישראל בשבטך ומשענתך לא בשבטי האויבים כי הם צאן נחלתך ולכן שוכני לבדד יער בתוך כרמל רעה אותם באופן שהצאן הזה יזכה וישב לבטח בדד ולא ישב אחר אתו ביער שלו שהוא בתוך כרמל רומז לארץ ישראל וירושלם כי הכרמל מקום טוב שדות וכרמים, וכן תשוב ארץ ישראל טובה ורעננה ירעו בשן וגלעד שהם הארצות שמעבר לירדן כימי עולם שהיו בם ראובן וגד וחצי שבט המנשה.

פסוק טו
והקדוש ברוך הוא משיבו כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות רוצה לומר שמעתי תפלתך וכן אעשה למען שמי נפלאות גדולות עמהם כאשר עשיתי בצאתם מארץ מצרים וכנוי אראנו חוזר לעם שזכר.

פסוק טז
ואז יראו גוים ויבושו מכל גבורתם רוצה לומר הגוים הנאספים על ירושלם יראו אותם הנפלאות יבושו ויבהלו מכל גבורתם אשר בטחו בה לבוא על ירושלם איך לא עמדה להם והיו לשמה כרגע, ולכן ישימו יד על פה שלא יהיה להם מענה ואזניהם של הרחוקים תחרשנה ממה שישמעו בטוב ישראל והצלחתם וחורבן אויביהם.

פסוק יז
ואמנם אומרו ילחכו עפר כנחש פירש הרב רבי אברהם בן עזרא להשתחוות לישראל כזוחלי הרמשים וגם אותם האומות שלא יבאו שמה יהיה כל כך פחדם שירגזו ממסגרותיהם ואולי אמר ילחכו עפר כנחש מספר מפלתם במלחמה שיפלו ארצה מדוקרים חללי חרב ויפרכסו שם וילחכו עפר כזוחלי ארץ שהם הרמשים והתולעים ההולכים על בטנם כן יקרה להם בנופלם חללים בשדה, ואז יכירו וידעו כי רע ומר היה להם מה שהרעו לישראל בגלותם לפי שהשם יתברך באותו עון יקח מהם נקמתו וזהו אומרו ירגזו ממסגרותיהם רוצה לומר ירגזו אותם החללים מסבת המסגרות והגליות שעשו לישראל, וכבר ידעת שהגלות נקרא מסגר כמו שנאמר (ישעיה כד, כב) וסוגרו על מסגר, ומרוב ימים יפקדו וידעו שכל זה הוא להם עונש אלקי ולכן אל ה' אלקינו יפחדו וגם ייראו ממך ר"ל ישראל כי יפול פחדם עליהם לדור ודור עד עולם.
ובמכילתא (בשלח שירתא פ"ח) דרשו כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות מה שלא הראתי לאבות נסים שעשיתי עם האבות כתיב (שמות טו, יא) נורא תהלות עושה פלא ונסים וגאולות שאני עתיד לעשות עם הבנים כתוב אראנו נפלאות, ועליהם דוד אומר (תהלים עב, יח) ברוך ה' אלקים אלקי ישראל עושה נפלאות לבדו. רצו בזה שעם היות שיהיו הנסים העתידין ממין נסי מצרים הנה יהיו יותר רבים מהם ולכן נסי מצרים כינה אותם הכתוב בשם פלא שהוא לשון יחיד ועל העתידים אמר נפלאות בלשון רבים, וכן דרשו בילמדנו (ילקו"ש ח"ב רמז רעט) ילחכו עפר כנחש אמר הקב"ה כשם שביישתי לנחש וארתי אותו בעבור האדם שנאמר (בראשית ג, יד) ארור אתה מכל הבהמה כך אני עתיד לארר ולבייש את א"ה שנאמר יראו גוים ויבושו וכשאין ישראל עושין רצוני כשם שנתגרה הנחש באדם ובחוה ואבדם מן העולם כך אני אגרה בכם אומות העולם

שנמשלו לנחשים שנאמר (ירמיה כו, כב) קולה כנחש ילך, וכן הוא אומר (קהלת י, יא) אם ישך הנחש בלא לחש שלא אשמע תפלה למי שיתפלל כשם שאמרתי אל ירמיהו (ירמיה יא, יד) ואתה אל תתפלל בעד העם הזה וכתיב (שם ח, יז) הנני שולח בכם את הנחשים צפעונים. ויהיה כפי הדרש הזה ענין הכתוב שיקרה ביום ה' העתיד לאותם האומות כמו שקרא לנחש בימי אדם הראשון שהוא היה סבה לכל רעתו ונתקלל עליו לאכול את עפר הארץ כן המה מפני מה שהרעו לישראל תהיה הכנעתם ושפלותם כל כך שילחכו עפר כנחש וכזוחלי ארץ.

פסוק יח

ושבח הנביא לש"י על זה באומרו מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע רוצה לומר שלא היו ישראל ראוים לצאת מהגלות מפאת עצמם וזכותם כי עמוסי עונות יהיו גם באותו זמן אבל הוא יתברך ישא עונם ויעבור על פשעם להיותם שארית נחלתו ובראותו שדי להם בגלות הארוך אשר סבלו לא יחזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא, (יט) וכן דרכו לעשות חסד בכל דור ודור ולכן ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו, ובעבור שהיה זה לעתים רחוקות ולא בימי הנביא לכן אמר בלשון נסתר ותשליך במצולות ים כל חטאתם רוצה לומר שלאותו דור שתהיה הגדולה בימיהם, וזכר אם כן שלשת הסוגים פשע ועון וחטאת שכולם יכפר (כ) ואמנם אומרו תתן אמת ליעקב חסד לאברהם הוא מאמר צריך מאד אל פירוש אם למה זכר יעקב ואברהם ולא זכר יצחק, ואם למה בכתוב הזה זכר יעקב קודם אברהם, ואם למה ייחס האמת ליעקב והחסד לאברהם וידוע שלכולם עשה חסד וייעד ייעודים שיפול ויצטרך בקיומם האמת, ואם גם כן למה אמר בזה לשון תתן והיה לו לומר כמו שאמר משה זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אשר נשבעת להם בך. ויונתן תרגם תתן קושטא דיעקב לבנוהי כמא דקיימת ליה בבית אל טובא דאברהם לזרעוהי בתרוהי כמא דקיימת ליה בין בתריא תדכר לנא עקידת יצחק בר אברהם דאתעקד על גבי מדבחא קדמך כען תעביד עמנא טבוון וקשוט דקיימת מיומי קדם, הנה ביאר שזכר יצחק בא במאמר אשר נשבעת לאבותינו שהיא העקדה שמתיחד ליצחק הנעקד ולאברהם העוקד אבל לא נתן טעם לשאר הדברים אשר העירותי. ורש"י כתב האמת לנו דברך אשר הבטחת ליעקב, ותן שכר על החסד אשר עשה אברהם אשר צוה את בניו לשמור את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט לכך לא נאמר וחסד אלא חסד לאברהם, האמת שתתאמת לנו הבטחת יעקב היא תהיה תשלום גמול חסדו של אברהם כאשר נשבעת בעקידתו של יצחק בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה.

והרב רבי אברהם בן עזרא כתב תתן אמת ליעקב כי הוא אבינו לכולנו ולא הזכיר יצחק כי גם הוא אבי אדום ובעבור כי אברהם החל לקרא בשם ה' הפך אבותיו הקרובים אליו והשם יתברך כרת עמו ברית בתחילה על כן הזכיר לאברהם ולא הוצרך להזכיר יצחק והטעם תתן אמתך ליעקב ומהו אשר נשבע לאבותינו מימי קדם. והרב רבי דוד קמחי פירש החסד הוא לאברהם לפי שנתן לו בחסדו את הארץ ובניו הם בני יעקב והאמת הוא ליעקב כי אחרי שנתנה לאברהם ולבניו האמת הוא לקיים אותה מתנה לזרע יעקב שהם בניו.

והיותר נכון בעיני הוא שראה הנביא שבמראת הסולם גילה הקדוש ברוך הוא ליעקב גלות בניו וגאולתם כי באומרו (בראשית כח, יד) והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה רמז אל הגלות שבו יהיו שפלים כעפר הארץ ויהיו פזורים ופרוצים לכל הפאות, ובאומרו אחריו ונברכו בך כל משפחות האדמה רמז לגאולה, גם באומרו והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך רמז לו אל הגלות באומרו והשיבותיך אל האדמה הזאת רמז לו אל הגאולה, ולכן עשה הנביא הזה יסוד תפלתו במראת יעקב באומרו תתן אמת ליעקב כאלו אמר ואז יתאמת מה שאמרת ליעקב, ולפי שמאברהם יצא ישמעאל והאשורים והם עתידים להיות בשלום עם ישראל כמו שביאר זה הנביא למעלה לכן אמר שכאשר יתן אמת ליעקב בגאולת זרעו יעשה חסד לאברהם בשהאשורים בני קטורה שיצאו ממנו ובני ישמעאל יקבלו תורת ה' ויהיו נכנעים לישראל, אבל לא זכר יצחק לפי שעשו אשר יצא ממנו לא יהיה לו חלק ונחלה בתורת ה' ולא בשלום ישראל כי לא יהיה שריד לבית עשו, ובכלל אמר בכל מה שתעשה עמנו מהטובה כבר נשבעת עליו לאבותינו מימי קדם: הנה התבאר למה זכר מהאבות אברהם ויעקב ולא זכר יצחק, ולמה זכר יעקב ראשונה קודם אברהם, ולמה ייחס האמת ליעקב והחסד לאברהם, ומה ענין תתן, ועם זה נשלם פירוש הנבואה הזאת: נשלם ספר מיכה תהלה לאל יתברך: